

ZBIÓR
ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

PRIORYTETOWE OBSZARY
BADAWCZE: OD TEORII DO PRAKTYKI

Lublin

30.05.2016 - 31.05.2016

#6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАУЧНЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ: ОТ ТЕОРИИ К
ПРАКТИКЕ

Льблін

30.05.2016 - 31.05.2016

#6

U.D.C. 72+7+7.072+61+082

B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Zbiór artykułów naukowych.

Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki." (30.05.2016 - 31.05.2016) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. - 72str.

ISBN: 978-83-65207-87-6

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

nakład: 50 egz.

"Diamond trading tour" © Warszawa 2016

ISBN: 978-83-65207-87-6

KOMITET ORGANIZACYJNY:

W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

A. Murza, (Zastępca Przewodniczącego), MBA, Ukraina;

E. Агеев, д.т.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия;

K. Fedorova, PhD in Political Science, International political scientist, Ukraine.

P. Bieś-Srokosz, dr, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

A. Горюхов, к.т.н., доцент, Юго-Западный государственный университет, Россия;

A. Kasprzyk, dr, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu, Polska;

L. Nechaeva, dr, Instytut PNPU im. K.D. Ushinskogo, Ukraina;

M. Ордынская, профессор, Южный федеральный университет, Россия;

B. Подобед, dr, Belarus;

S. SerEGINA, independent trainer and consultant, Netherlands;

J. Srokosz, dr, Uniwersytet Opolski, Polska;

A. Tsimayeu, dr, associate Professor, Belarusian State Agricultural Academy, Belarus;

J. Turlukowski, dr, Uniwersytet Warszawski, Polska.

KOMITET NAUKOWY:

W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

В. Куц, д.т.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия;

J. Kaluža, dr. hab, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

Р. Латыпов, д.т.н., профессор, Московский государственный машиностроительный университет (МАМИ), Россия;

J. Rotko, dr. hab, profesor, Instytut Nauk Prawnych PAN, Polska;

T. Szulc, dr. hab, profesor, Uniwersytet Łódzki, Polska;

Е. Чекунова, д.п.н., профессор, Южно-Российский институт-филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, Россия.

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH.

(ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Махорін Г.Л..... 6
ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І ПОШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ
МОВИ ЕСПЕРАНТО В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – НА ПОЧАТ-
КУ ХХ СТ.
2. Суліменко О.Г..... 12
ПЕРЕСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ СЕЛЯН ДО СИБІРУ В КІНЦІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
3. Пильтай О.М..... 17
ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧЕНИХ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ
АГРОГРУНТОЗНАВСТВА В 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH.

(ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

4. Вінтюк Ю. В..... 22
ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗДОБУТКІВ ПСИ-
ХОЛОГІЇ І ЗАВДАННЯ З ЇЇ ВИРІШЕННЯ НА ДУМКУ С. БАЛЕЯ
5. Каневский В.И. 25
ФЕНОМЕН БЕЗНАДЕЖНОСТИ В СВЕТЕ ФУТУРРЕАЛЬНОЙ ПСИ-
ХОЛОГИИ
6. Малазонія С.В..... 29
САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И ЛИЧНОСТНОЕ САМООПРЕ-
ДЕЛЕНИЕ КАК ОТРАЖАЮЩИЕ ПОНЯТИЯ
7. Глушак Н. А. 32
ПСИХОФИЗИОЛОГИЯ В ВОПРОСАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
ОТБОРА
8. Кучманіч І.М. 35
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ
ДО УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА
9. Мирошник О. Г. 38
ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФ-
ЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ
10. Федоришин Г.М..... 41
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ
МАТЕРИНСТВА
11. Чайкіна Н.О. 48
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**SEKCJA 17. NAUKI SPOŁECZNE.
(СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)**

- 12. Salnikova S., Lishchuk-Torchynska T. 51**
**CONCEPTUAL FRAMEWORK THE STUDY OF PROFESSIONAL
SOCIALIZATION OF STUDENTS**

**SEKCJA 23. FILOZOFIA.
(ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)**

- 13. Муляр В. І..... 54**
**РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК СТРИЖНЕВА ОСОБЛИВІСТЬ ЗАХІДНОЄВ-
РОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГАРМОНІЇ ФАУСТІВСЬКОГО ПЕРІОДУ**
- 14. Грабовська І.М. 58**
**РОСІЙСЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ І СУЧАСНА УКРАЇНА: ТЕОРІЯ ТА
ПРАКТИКА**
- 15. Карпицкий Н.Н., Тарнапольская Г.М. 61**
ИСТОРИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА
- 16. Шевчук С.Ф. 65**
**ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ ТА НАУКИ ЯК ФРАГМЕНТІВ
КУЛЬТУРИ**
- 17. Tovmasyan G.R..... 68**
**AGRITOURISM DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN THE REPUBLIC
OF ARMENIA**

Махорін Г.Л.

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного
агроекологічного університету

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І ПОШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ МОВИ ЕСПЕРАНТО В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На кожному історичному етапі розвитку людства передові уми свого часу відчують необхідність в обміні суспільними і науковими ідеями, потребу їх спільного обговорення. Перепоною у здійсненні цього прагнення поставала завжди різномовність інтелектуалів різних країн. Вирішення проблеми вбачалося у виборі єдиної мови міжнародного спілкування. У добу середньовіччя цілком справедливим і правильним був вибір латинської мови в якості міжнародної. Це відбулося органічно і закономірно. Адже латина була мовою, на якій здійснювалось богослужіння у країнах, де панувала католицька церква – по-суті у всій Європі; усі книги релігійного змісту були написані латиною. З розвитком наукових знань і світської освіти латиною писали наукові трактати, підручники, художні твори.

ЗХVІ століття латинська мова починає втрачати своє безроздільне домінування у науковій і літературній сферах. Це було пов'язане з наслідками реформаційного руху, розвитком національної свідомості народів Європи. З'являються переклади латиномовних творів національними мовами, відбувається написання оригінальних творів, актуальності набувають національно-визвольні і державотворчі ідеї. Епоха Просвітництва сформувала усвідомлення рівності природних прав людини, а це стало поштовхом до усвідомлення рівності прав народів (зокрема, на утворення власної держави). Проте тенденції політичної дезінтеграції поєднувалися з процесом виникнення нових наук, а це зумовлювало потребу вчених слідкувати за науковою працею колег, виробляти єдині критерії, методологію досліджень. Актуальною знову стає необхідність вибору міжнародної мови. Так як латина у значній мірі втратила свої позиції і не могла уже повернути собі колишню ключову роль, були запропоновані численні проекти штучної нейтральної мови. Адже вибір однієї з національних мов порушував би принцип рівноправності народів. Однак тодішні проекти штучної універсальної мови виявилися хоча й цікавими та оригінальними, але не життєздатними. Тому у Старому світі, як називають Європу, вибір було зроблено на користь французької мови, адже Франція на початку ХІХ століття мала найбільший політичний вплив, була законодавцем у багатьох сферах: моді, культурі побуту, кулінарії та інших. Але з середини ХІХ століття політичний вплив Франції зменшується, вона втрачає роль провідної держави Європи. Французька мова займає рівнозначне місце поряд з німецькою і англійською, які претендують зайняти своєрідний мовний трон у Європі. У цей же час 1887 року виходить підручник міжнародної мови есперанто, творцем якої став польський лікар Л. Заменгоф. Він видав чотири варіанти підручника – російською, французькою, німецькою та польською мовами, а 1889 р. також англійською і шведською. Таким чином Л. Заменгоф

запропонував своєрідне «соломонове» вирішення проблеми мовної конкуренції за чільну роль у Європі та світі: хай цю роль виконує нейтральна мова, яка не належить жодному народу, але разом з тим є синтезом найдосконаліших рис національних мов, тому кожен європейський народ може по праву вважати есперанто частково і «своєю» мовою.

Досконалість і логічність мовних правил, вчасна поява есперанто, активна інформаційна кампанія творця мови у різних країнах, випуск ним словників і перекладів світової класики – все це сприяло успішному «просуванню» нової міжнародної мови, передусім серед освітян, науковців, лікарів, журналістів. Вже 1888 р. в німецькому місті Нюрнберг утворилося товариство есперантистів – його засновником став журналіст Леопольд Ейнштейн. На польських землях, які тоді входили до складу Росії, першим послідовником Л. Заменгофа був Юзеф Васневський. 1889 р. у Москві утворився перший есперанто-гурток, а 1890 р. організовано перший на українських землях есперанто-клуб в Одесі. Першими активістами есперанто-руху на півдні України були Т. Щавинський (з 1889 р.), І.Д. Островський (з 1892 р.), В. Тацієвський (з 1897 р.). На Правобережній Україні піонерами есперанто-руху були: Є. Маньковська (з 1889 р.), Гурвіц (з 1890 р.). У Житомирі першим есперантистом став Б. Гурман. 1892 р. у Петербурзі утворилося есперанто-товариство «*Espero*». 1904 р. розпочало своє існування есперанто-товариство у Ялті, 1896 р. – у Кременчуці і Мелітополі.

Велику роль у консолідації та підтримці есперанто у Європі відіграло видання В.Х. Тромпетером журналу «*La esperantisto*», який виходив з 1889 р. [1, с. 33]. Міжнародна мова набувала все більшого поширення. Ялтинський лікар І.Д. Островський 1905 р. одержав дозвіл видавати газету двома мовами – російською і есперанто. Ця газета під назвою «*Esperanto*» стала першою у Російській імперії. Слідом за нею почав виходити у Санкт-Петербурзі журнал «*Ruslanda esperantisto*». 1907 р. у Тернополі Михайло Юрків видав перший підручник мови есперанто для українців. Цього ж 1907 року, 30 квітня, у Києві також утворилося товариство есперантистів.

З винайденням 1887 року міжнародної мови Есперанто Л. Заменгофом відбувається її швидке поширення в світі.

Свідченням поступального розвитку есперанто-руху і важливою віхою в історії міжнародної мови було проведення 1905 р. у французькому місті Булонь-сюр-Мер першого світового есперанто-конгресу, у якому взяло участь 688 представників з 20 країн. Наступні конгреси підтвердили зростаючу популярність і життєздатність есперанто. 1906 р. у Женеві (Швейцарія) пройшов другий світовий есперанто-конгрес, у роботі якого брали участь 1200 делегатів. На третьому у Кембриджі (Великобританія, 1907 р.) – 1317 учасників, на четвертому у Дрездені (Німеччина, 1908 р.) – 1500, стільки ж було і на п'ятому у Барселоні (Іспанія, 1909 р.). Наступний світовий форум есперантистів відбувся за океаном – у США і зібрав 357 делегатів (через далеку дорогу і високу вартість транспортних витрат не всі бажаючі могли взяти участь). Черговий сьомий есперанто-конгрес у Антверпені (Бельгія, 1911 р.) підтвердив активізацію есперанто-руху: кількість учасників світового зібрання уже становила 1800 осіб. У роботі усіх згаданих вище конгресів брав участь Л. Заменгоф. Він також підтримав особистою участю проведення і першого Всеросійського з'їзду есперантистів, який відбувся 1910 р. у Петербурзі. На той час Всеросійська Ліга есперантистів налічувала 900 членів і мала 30 регіональних відділень.

1911, а також 1912 рік був малосприятливий для есперанто-руху і взагалі для діяльності будь-яких громадських організацій, адже розпочалася нова хвиля реакції, переслідування громадських діячів, численних заборон і обмежень суспільної активності.

1913 року наступає деяке пом'якшення політичного режиму і з'являється ідея провести черговий, другий Всеросійський з'їзд есперантистів у Києві. Але для цього потрібно було отримати дозвіл влади. І розпочалося довготривале листування. Ініціатори проведення з'їзду, правління київського товариства «*Verda stelo*» звернулися до міністра внутрішніх справ з клопотанням такого змісту:

«20 апреля 1910 г. в Петербурге состоялся Первый Всероссийский съезд эсперантистов, разрешённый Господином Министром Внутренних Дел. Съезд был осчастливлен благодарностью Его Императорского Величества Государя Императора за выраженные верноподданнических чувства. Правление Киевского общества эсперантистов “Зелёная Звезда” в своём заседании от 19 марта 1913 г. постановило созвать в Киеве во время Всероссийской Выставки с 4 по 6 августа 1913 г. Второй Всероссийский съезд эсперантистов.

Ответственным за съезд является Правление Киевского общества эсперантистов “Зелёная Звезда” в лице своих членов:

Инженера Владислава Германовича Гейна (Прорезная, 18), капитана Льва Львовича Илляшевича (Крестов. пр., 8), жены Генерала Александры Павловой Слюсаренко (Тарасовская, 14).

В виду вышесказанного Правление Киевского общества эсперантистов “Зелёная Звезда” честь имеет покорнейше просить Ваше Высокопревосходительство разрешить Второй Всероссийский съезд эсперантистов в Киеве с 4 по 6 августа 1913 г.» [2, арк. 23].

Незважаючи на наданий дозвіл, влада підозріло ставилася до цієї події та її майбутніх учасників. Тому була дана вказівка перевірити делегатів з'їзду на предмет їхньої благонадійності і встановити над ними пильний нагляд. Про це дізнаємося з архівного документа:

«Департамент полиции условием разрешения съезда поставил установление за заседаниями съезда со стороны местной администрации строгого наблюдения, так как большинство функционирующих в Европе обществ эсперантистов должны быть отнесены к числу замаскированных разновидностей масонских организаций, деятельность которых отличается несомненным противоправительственным направлением; в целях более успешной пропаганды своих замыслов масонство действует возможно более скрытыми ходами, при посредстве целого ряда обществ и учреждений, не имеющих с виду ничего общего с масонством, но являющихся наилучшим подготовительным проводником его идей. Среди таких обществ видную роль играет именно общество “Эсперантистов”, космополитическая подкладка которых как нельзя более подходит целям и задачам масонства. Плодотворная для масонства подготовительная работа эсперантистов в 1910 году в особенности выделялась в Португалии и в Испании.

Вследствие сего возможное наступательное движение масонства на Россию, Департамент полиции просит принять меры к тщательному наблюдению за направлением деятельности съезда и установлению внутреннего агентурного освещения этой деятельности» [3, арк. 14-16].

Дуже оперативно губернська влада одержала агентурні відомості про тих осіб, які мали намір взяти участь у конгресі есперантистів. З архівних документів дізнаємося про цілий ряд активних діячів есперанто-руху:

«Вдохновителем съезда является студент Кигерман, но как он, так и Ильяшевич, являясь деятельными членами Киевского общества эсперантистов не были идейными его руководителями. Таковыми же являются: Айспурит и в особенности делегат от города Санкт-Петербурга Евстафьев, который состоит 25 лет членом эсперанто-организации. Признавая за собой демократические идеи, Евстафьев указывает на то, что в Германии эсперанто является объединителем рабочих масс, что движение это проникает уже в Россию и вообще оно выгодно для развития профессиональных союзов и борьбы с администрацией. Это может быть использовано обществами и кружками для конспиративных целей». Далі подаються короткі відомості про соціальний стан, місце роботи або навчання, останнє місце проживання есперантистів.

Поліція зібрала останні відомості про діяльність есперантистів Києва. Зокрема, ще у квітні 1913 р. повідомлялося: «Киевское общество в настоящее время помещается в дому № 40 по Нестеровской улице, в Сербиновской столовой. За плату 20 руб. в месяц это общество два раза в неделю, по понедельникам и четвергам пользуется помещением столовой, состоящем из четырёх комнат, и устраивает в эти дни собрания для изучения языка “Эсперанто”».

В помещении этой столовой находится имущество общества, состоящее из небольшой библиотеки и нескольких деловых книг. Цель общества – изучение и расширение языка эсперанто. Общество устраивает курсы для членов, вечера, экскурсии и т.д.

Последнее официальное собрание членов этого общества состоялось 29 марта 1913 г. В прошлом году в обществе состояло до 500 (! – Авт.) членов, в настоящее время, несмотря на близящийся съезд, активное участие принимает только около 150 членов. Очень деятельное участие в делах этого общества принимает жена генерала Слюсаревская, по слухам, окончившая Институт Эсперантистов и пользующаяся званием доктора этого языка. Слушатель Перминовских курсов Гринберг, принимающий от вновь поступивших взносы, мещанин 24 лет, проживает в доме № 32 по улице Большой Васильковской».

Так як з'їзд мав проходити у Києві, то відповідно, організацією його займалися, головним чином, члени київського товариства есперантистів «*Verda stelo*» («*Зелена зірка*»).

Київські есперантисти з радістю і ентузіазмом сприйняли дозвіл на проведення з'їзду. Одразу був створений організаційний комітет, який випустив звернення до однодумців.

*Организационный комитет по созыву
Второго Всероссийского съезда эсперантистов
4 – 6 августа 1913 г.*

Kara Samideano!

Благоприятное стечение обстоятельств дало возможность киевскому обществу эсперантистов “Зелёная Звезда” созвать в Киеве Второй Всероссийский Съезд Эсперантистов.

Заручившись предварительным одобрением и моральной поддержкой автора языка д-ра Л.Л. Заменгофа, а также многих видных русских эсперантистов, организационный комитет избрал для съезда наиболее подходящие даты – во время Всероссийской выставки – с 4 по 6 августа, с целью дать возможность единомышленникам, едущим на IX Международный конгресс эсперантистов в Берн, посетить также и наш праздник зелёной звезды... [4, арк. 312-314].

Підготовка з'їзду знаходилася під пильним стеженням агентури київської поліції, яка вбачала у цьому форумі есперантистів приховану політичну основу.

Открытие съезда состоялось при 100 участниках. Получены телеграммы от многих делегаций, сообщающих, что приедут на съезд. Главный зал съезда драпирован флагами “Эсперанто” и национальными флагами.

Додаткові відомості про тих, хто виступав і про зміст їхніх доповідей дізнаємося із повідомлень поліції, яка пильно стежила за делегатами форуму. Щодня агенти подавали докладну інформацію, яка потім об'єднувалася у звіт.

Цікаву інформацію подають поліцейські агенти про одного з найвідоміших тоді російських есперантистів Миколая Євстифеева: «Євстифеев Н.П. на съезд эсперантистов приезжал из Санкт-Петербурга 6 августа и 7 августа выехал обратно, заявлен в Киев не был, останавливался на Безаковской улице в каком доме, сведений нет. Евстифеев состоял на службе в Министерстве иностранных дел. Дворянин Николай Петрович Евстифеев, 44 лет, 11 апреля 1911 г. был обыскан ввиду сношения его с капитаном Александром Постниковым, ныне осуждённым за военное шпионство на каторжные работы на 8 лет. За безрезультатностью обыска Евстифеев был оставлен на свободе. Проживал в Санкт-Петербурге. 8 сентября 1911 г. выбыл неизвестно куда, прописан был по бессрочной паспортной книжке».

До речі, Микола Євстиф'єв був знайомий із Михайлом Грушевським. Поліція, відстежуючи їхні контакти, повідомляла вищу владу:

«Н. Евстафьев, который жил в гостинице в Будапеште предлагал в своём письме к Грушевскому, как редактору “Записок Наукового Товариства” и одному из редакторов “Литературного наукового вісника”: “готов дать все нужные средства в случае намерения одной из двух вышеуказанных редакций издать на малорусском языке одно из существующих в настоящее время на другом языке сочинений о международном языке для его изучения. Выбор сочинения предоставляю на усмотрение Товарищества. Лещу себя надеждою на получение Вашего любезного ответа и остаюсь готовым к услугам вашим. Н. Евстафьев» [5]. Як бачимо, тут Євстаф'єв виступає як активний пропагандист есперанто. Недивно, що поліцію турбувала його громадська діяльність і вона вважала Євстаф'єва одним із «идейных руководителей съезда».

Форум есперантистів у Києві дійсно став надзвичайною подією, яка залишила у серцях і пам'яті учасників яскраві спогади. Про свої враження від спілкування з однодумцями так розповідала Іда Семенівна Лисичник: «участие в 1913 г. во втором Всероссийском съезде эсперантистов в Киеве, атмосфера дружбы, царившая среди делегатов, знакомство с такими яркими личностями в истории эсперантистского движения, как профессор Девятнин и со многими другими, ещё более усилили моё восторженное отношение к эсперанто...».

Список використаних джерел

1. Линецький М.Я. Золотая книга эсперанто. – К., 2006. – С. 33.
2. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 221. – Арк. 23.
3. ЦДІАУ. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 221. – Арк. 12.
4. Там само. – Арк. 14-16.
5. ЦДІАУ. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 303. – Арк. 312-314.

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ СЕЛЯН ДО СИБІРУ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Ключові слова: переселення, селяни, Волинська губернія, Сибір, аграрна реформа.

Keywords: *resettlement, villagers, Volyn province, Siberia, agrarian reform.*

Ситуація, яка склалася у другій половині XIX століття змусила царський уряд здійснити ряд реформ, зокрема селянську. За нею селяни отримали волю, але в багатьох випадках були позбавлені землі. Так, за реформою 1861 р. для кожної місцевості нечорноземної і чорноземної зон Російської імперії встановлювалися вищий і нижчий розміри селянських наділів. Перший знаходився в межах від 2,75 до 12 десятин в залежності від господарських умов, а другий повинен був складати третину вищого. Таке становище змусило селян шукати вільні землі за межами свого постійного проживання і, зокрема, на неозорих просторах Сибіру.

До 1861 року існував закон про порядок переселення на ці землі, який відносився лише до державних селян. За ним державні органи повинні були сприяти переселенцям на шляху слідування, видаючи «кормові гроші», а на місці нового проживання – надавати субсидії на обзаведення господарством.

Після 1861 року названий вище закон було відмінено і переселенці могли розраховувати лише на свої сили. Двадцять років офіційна влада не звертала уваги на них і тому точних статистичних даних про їхній рух немає. На початку 80-х років XIX століття, під тиском громадськості, царський уряд змушений був звернути увагу на цю проблему. 10 липня 1881 року Міністерство внутрішніх справ організувало в містечку Батраки Сизранського повіту Сибірської губернії переселенську контору, яка повинна була вести облік переселенців і давати їм поради у виборі напрямку подальшого слідування [1, с.192]. Тобто реальної допомоги від офіційної влади переселенці не отримували. Все ж діяльність контори мала й певне позитивне значення. Зокрема, було налагоджено облік переселенців. Її звіти друкувалися в «Правительственном Вестнике» і вони свідчать, що з 1881 по 1886 роки через м. Батраки на схід пройшло 55213 чоловік.

Згодом міністерство внутрішніх справ для нагляду за переселенцями організувало ще три таких контори в Оренбурзі, Тюмені, Томську. Це дозволило налагодити більш точний облік переселенців і надавати найбіднішій частині з них певну матеріальну допомогу. Щорічно вищеназвані контори для цих цілей отримували від держави від 4 до 6 тис. руб. [1, с.194].

Аналіз статистичних даних показує, що в кінці XIX століття кількість переселенців з європейських губерній Російської імперії до Сибіру постійно зростала. Так,

якщо в 1885 році їх налічувалося 9032 чоловік, то у 1896 році – уже 177168 чоловік.

Загальну динаміку переселенців можна прослідкувати за такою таблицею [2,с.31]:

Роки	Кількість переселенців	Роки	Кількість переселенців
1885	9032	1891	65187
1886	10695	1892	76781
1887	12288	1893	53350
1888	24600	1894	55776
1889	27290	1895	101995
1890	32281	1896	177168

При складанні даної таблиці не враховувались одинокі переселенці.

Регіони Російської імперії були по різному представлені серед переселенців 1885-1894 рр. Ці особливості видно із наведеної нижче таблиці [2,с.30]:

Регіони виходу	Кількість переселенців	% до загальної кількості переселенців
Північно-чорноземний ^а	174441	47
Середньо – чорноземний ^б	98270	26,3
Південно-західний ^в	46	0,013
Південно-степовий ^г	148	0,03
Східний і Південно-Східний ^а	40262	10,9
Західний ^е	3124	0,8
Північно-східний. Заволзький*	55531	15
Інші регіони ^з	488	0,13
Всього	367280	100

а) Курська, Тамбовська, Пензенська, Орловська, Чернігівська губернії;

б) Полтавська, Харківська, Воронезька губернії;

в) Київська, Подільська, Волинська губернії;

г) Бесарабська, Херсонська, Катеринославська, Таврійська, Астраханська губернії, Донська область;

д) Казанська, Нижньогородська, Симбірська, Саратовська, Самарська. Уфимська, Оренбурзька губернії, Уральський край, Кавказ;

е) Гродненська, Віленська, Ковненська, Могилівська, Вітебська, Мінська губернії;

ж) Костромська, В'ятська, Пермська губернії;

з) Московська, Калузька, Володимирська, Тверська, Петербурзька, Олонецька, Вологодська, Архангельська губернії, Прибалтійський край, Царство Польське.

Наведена таблиця свідчить, що основна маса переселенців у кінці XIX століття йшла з власне російських і частково лівобережних українських губерній. В той же час Правобережна Україна в цілому і Волинська губернія, зокрема, майже не були задіяні в еміграційних процесах. Так, з Південно-Західного регіону Російської імперії, до якого входили Волинська, Подільська, Київська губернії, за вищеназваний проміжок часу до Сибіру переселилося лише 46 чоловік, що становило 0,013 % від загальної кількості переселенців. Таке становище можна пояснити особливостями проведення у цьому регіоні селянської реформи, які були викликані політичною обстановкою в цих губерніях.

Царський уряд був наляканий польським національно-визвольним рухом і при проведенні реформи враховував національний склад поміщиків Правобережжя. У 1861 році тут 89,2% маєтків і 84,8% кріпаків належали польським поміщикам, зокрема у Волинській губернії – відповідно 94,4% і 93,6% [3,с.25]. Соціальні суперечності перепліталися з національними, і царський уряд намагався протиставити місцевих селян польському національно-визвольному рухові.

В основу земельного устрою селян тут були покладені інвентарні правила 1847-1848 років. Селяни за викуп надіялися у спадкове і безстрокове користування землею, яка закріплювалася за ними внаслідок інвентарної реформи. У різних місцевостях селяни мали різні наділи землі – від 4,5 до 9,5 десятин [3,с.28].

30 липня 1863 року сенат видав указ, за яким селяни переводилися на викуп і ставали селянами-власниками. Складені до указу уставні грамоти перетворювалися у викупні угоди. Сума викупних платежів встановлювалася на 20% менше оброку, передбаченого законодавчими актами і визначеного уставними грамотами [4,с.27]. Цей указ дещо пом'якшив проведення реформи на Волині, що на певний час зняло гостроту земельного питання і не сприяло розвитку еміграційних процесів.

У кінці XIX століття земельне питання на Волині починає загострюватися. Для того, щоб зрозуміти причини цього потрібно розглянути форми землеволодіння які домінували в губернії, проаналізувати демографічні зміни які тут відбулися.

На початку XX століття Волинь залишалася аграрним краєм, де сільське населення складало 90% [5,с.27] і воно постійно збільшувалося. Так, у 1897 р. в селах губернії народилося майже 130тис чол., а померло трохи більше 70 тис. чол. [5,с.12-13]. Ця тенденція зберігалася і в подальшому. За 16 років після всеросійського перепису 1897 року населення губернії виросло більш ніж на 30% [5,с.83].

Збільшення сільського населення створювало значну напругу в земельному питанні. Адже вільних земель в губернії не було. Особливістю землекористування на Волині являлось засилля великого поміщицького землеволодіння. Якщо на початку XX століття в Україні із загальної кількості угідь поміщикам належало 24,5, то на Волині – 35,4% [6,с.59]. Великими землевласниками тут були також держава і церква. Крім того, додаткову напругу на Волині відносно земельного питання створювала політика царського уряду щодо залучення в цей регіон колоністів з європейських країн. В результаті, починаючи з 60-х років XIX століття, сюди переїхали десятки тисяч чехів, німців, які поселялися в сільській місцевості і на основі царських указів отримували значні пільги на придбання землі. Характерною для цього є прийнята у 1870 році постановка Кабінету міністрів «Про поселення чехів на Волині». Як результат уже до 1884 року лише чеським колоністам належало близько 40 тис. десятин землі [7,с.66].

Селянам в губернії належав 41% оброблюваної землі [8,с.15]. На селянський двір, який складався з 5-6 осіб в середньому припадало менше 8 десятин надільної землі, з якої орної було близько 40%, що при тогочасній культурі землеробства було недостатньо для забезпечення прожиткового мінімуму. Не краще основна маса селянства забезпечувалася робочою худобою та сільськогосподарським реманентом. За подвірним переписом 1819 року майже 35 % селянських господарств була безтягловою [9,с.227]. Обробляли землю і збирали врожай в них здебільшого такими примітивними знаряддями, як дерев'яний плуг, соха, коса, серп. У 1910 році на 135 тис.

описаних селянських дворів Волинської губернії було 84 тис. залізних плугів, 114 рядкових сівалок, 698 жаток [10,с.12].

В таких умовах багато селянських сімей, які швидко зростали, не могли вже себе прогодувати із наявної земельної ділянки, а прикупити землі, ціни на яку постійне зростали, не було можливості. На ріст цін на землю вказують такі дані: якщо у 1863-1872 роках десятина в нечорноземній зоні до якої відносилася і Волинь коштувала 10 руб.90коп., то у 1883-1897 роках уже 25 руб.63 коп. Тобто ціна на землю за тридцять років XIX століття виросла майже в 2,4 рази [11,с.86].

Така ситуація створювала в губернії значне аграрне перенаселення і все більше і більше селян змушені були шукати заробіток на стороні. Можна було знайти роботу на промислових підприємствах краю, але їх було мало і були вони невеликі, тому надати роботу всім бажаним вони не могли. Так, у 1900 році у Волинській губернії діяло 1750 промислових підприємств, на яких працювало 18562 робітники [12,с.69].

Певна частина бажаних селян могла знайти роботу у ремісничих майстернях. На початку XX століття в краї нараховувалося більше 50 ремісничих професій. Найбільш поширеними були такі промисли як ткацький, дігтярний, ковальський, кравецький, обробка лози, вишивання, стельмаський, виробництво мотузок, обробка глини, каменю. Проте й ремісничі майстерні не могли надати значної кількості робочих місць. У 1900 році в них працювало 7627 майстрів, 6131 робітник і 3476 учнів [12,с.47]. Більше 120 тис. чоловік знаходили собі роботу у сфері обслуговування. Майже 70 тисяч працювали на сезонних роботах у будівництві, в пікові часи (посівна, жнива) у сільському господарстві. Потрібно відмітити, що більшість з них не поривали зв'язок із селом. За підрахунками земської статистики у Волинській губернії понад 50% робітників, що працювали на підприємствах, підпорядкованих нагляду фабричної інспекції, мали присадибну, а інколи і польову землю [13,с.43]. Тобто зайняті у промисловості, ремісництві, сфері обслуговування на сезонних роботах не дуже впливали на вирішення проблеми аграрного перенаселення і тому значна маса сільського населення намагалася знайти роботу в інших регіонах. У 1906-1910 роках в середньому на рік за межами губернії шукали собі роботу більше 110 тис. чоловік [14,с.66].

Особливе місце у вирішенні питання аграрного перенаселення займало переселення до Сибіру. З кінця XIX століття воно починає набирати в губернії все більшого розмаху. Причому переселялись не окремі особи, а цілі сім'ї. На початок XX ст. до Сибіру переселилося за різними даними 10781 вихідців з Волині.

Таким чином соціально-економічні зміни, які відбувалися як в цілому в Україні, так і на Волині змусили частину жителів покинути свою Батьківщину. Вони внесли значний вклад в освоєння сибірських земель Російської губернії.

Література

1. Ядринцев Н.М. Десятилетие переселенческого дела / Н.М. Ядринцев // Вестник Европы. – 1891. – №8.
2. Ямзин И.Л., Ващинин В.П. Учение о колонизации и переселении. – М. – Л., 1926.
3. Поліщук Ю. Столипінська аграрна реформа на Волині. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 116 с.
4. Михайлюк О.Г., Кічий І.В., Півницький М.Д. та інші. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. – Львів, 1988.

5. Підраховано за: Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год.- Житомир,1899.
6. Лавринович М.І., Іващенко О.М., Бовсунівський М.С. та інші. Наш рідний край. – Житомир, 1988.
7. Надольська В.В. Чеські колоністи на Волині у другій половині ХІХ століття / В.В. Надольська // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Житомир.1993.
8. Обзор Волынской губернии на 1906 год. – Житомир, 1909.
9. Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года. – Житомир, 1914.
10. Житомирський обласний державний архів /далі ЖОДА/. – Ф.206.оп. І, спр.89. – арк.12.
11. Святловский В.В. Мобилизация земельной собственности в России. – Изд. 2-е. – СПб,1911.
12. Памятная книжка Волынской губернии на 1901 год. – Житомир, 1901.
13. Обзор Волынской губернии за 1911год. – Житомир,1912.
14. Свод материалов по сельскохозяйственной текущей статистике за 1910-1913гг. – Вып.І. – Житомир,1914. – 76 с.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧЕНИХ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ АГРОГРУНТОЗНАВСТВА В 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті автор розглядає діяльність вчених-грунтознавців з питань популяризації агрогрунтознавства на теренах України та за кордоном. Визначено роль Міжнародних конгресів та конференцій для розвитку ґрунтознавчої науки в зазначений період.

Ключові слова: ґрунтознавство, дослідження ґрунтів, науково-дослідна робота, міжнародний конгрес.

Key words: soil science, soil analysis, scientific and research work, international Congress.

Не зважаючи на досягнення вчених-грунтознавців України в розвитку науки, необхідно було вести і популяризаційну діяльність, яка б сприяла розв'язанню актуальних проблем ґрунтознавства на міжнародному рівні.

Зміцнення позицій радянського ґрунтознавства у світовій науці здійснювалося шляхом особистої участі радянських вчених у міжнародних конгресах з ґрунтознавства та видання іноземною мовою відповідної літератури.

Організована участь радянських ґрунтознавців у міжнародних ґрунтознавчих конгресах і конференціях розпочалася у 1927 р., коли 17 радянських делегатів брали участь у Першому Міжнародному конгресі ґрунтознавців у Вашингтоні [1, с. 26]. На цьому ж конгресі остаточно прийнято рішення скликати Другий Міжнародний конгрес ґрунтознавців у СРСР. Відразу після Конгресу був створений організаційний комітет [2, с. 9]. На допомогу йому в організації та прийомі гостей утворили спеціальну урядову комісію сприяння Конгресу [3].

У 1930 р. відбувся Другий Міжнародний конгрес ґрунтознавців у Москві та Ленінграді – перший великий міжнародний з'їзд у СРСР після Жовтневої революції. На ньому було представлено 600 делегатів, зокрема 180 іноземних – з Німеччини, Англії, Франції, Голландії, Японії, Польщі, Норвегії, Фінляндії, Індії, Канади, Швейцарії та інших країн світу [1, с. 27].

Президентом Конгресу було обрано К. К. Гедройца. Н. П. Ремезов, даючи характеристику К. К. Гедройцу, писав: «...К. К. Гедройц – это характерный тип классика [4, с. 10]». Маючи слабе здоров'я, він не міг брати участі в експедиційних ґрунтознавчих дослідженнях, а зосереджував усю роботу в кабінеті, лабораторії, бібліотеці. Працював переважно один, особисто виконуючи всю необхідну аналітичну роботу. К. К. Гедройц оминав публічних виступів, не виступав на ґрунтознавчих з'їздах і конференціях. Тож, коли його завчасно призначили президентом Конгресу, його присутність здавалася всім неминучою. Але вчений залишився вірний собі: перед відкриттям конгресу він

поїхав на Південь, що здивувало іноземних членів делегації, адже багато з них спеціально приїхали для зустрічі й бесіди з видатним вченим-грунтознавцем К. К. Гедройцем, оскільки його вплив на розвиток ґрунтознавчої науки був вагомим [4, с. 10-11].

На конгресі створили шість комісій: фізики ґрунтів, хімії ґрунтів, мікробіології ґрунтів, родючості ґрунтів, класифікації та картографії ґрунтів, комісію культуртехніки, а також дві підкомісії: солонцевих і лісових ґрунтів [5, с. 93-95].

До «Программы Второго Международного конгресса почвоведов» від України було подано ряд доповідей: О. Н. Соколовського і Н. Б. Вернандер «Проблема структуры почв» [2, с. 13], О. Н. Соколовського, О. М. Грінченка «К познанию поглотительной способности почвы», Д. І. Сідері, М. К. Крупського «Электродиализ почв» [2, с. 16], Д. Г. Віленського «Генезис и эволюция почв южной части степей Украины» [2, с. 30], С. С. Соболева «О почвах террас в средней части Днепровской долины» та В. В. Акімцева [2, с. 30-31].

На Конгресі розглядалися питання, які були у центрі уваги тогочасного ґрунтознавства: методика вивчення хімічного складу та хімічних процесів у ґрунтах, класифікація ґрунтів, вміст органічних речовин у ґрунтах, зв'язок між ґрунтовими реакціями і розвиток сільськогосподарських культур. Вони мали не тільки теоретичне, а й широке практичне значення для розвитку сільського господарства [6, с. 82]. Велика група іноземних вчених, учасників Другого конгресу, відвідали Академію наук УСРР [7, с. 57].

На заключному засіданні в Москві були обрані: президія, генеральний комітет, виконавчий комітет Міжнародного товариства ґрунтознавців і президія його постійних комісій, до яких увійшли і радянські вчені.

Президентом товариства обрали професора Джона Россела (Англія), віцепрезидентом і генеральним секретарем – доктора Хіссінка (Голландія), заступниками президента – професорів Марбута (США) і Ярилова (СРСР). До генерального комітету товариства, як представник СРСР, увійшов професор Тулайков [6, с. 84].

На Другому конгресі була прийнята пропозиція скликати в Англії Третій Міжнародний конгрес ґрунтознавців у 1935 році [8].

Подією, яка мала великий вплив на розвиток ґрунтознавства в досліджуваний період, було скликання Всесоюдної конференції з ґрунтознавства у 1932 р. в Ленінграді, на якій розгорнулася гостра дискусія з двох основних питань: а) про відповідність стану ґрунтознавства і ґрунтових досліджень новим вимогам, які були висунуті у зв'язку з соціалістичною реконструкцією сільського господарства, і б) чи відповідає теорія ґрунтознавства вимогам марксистсько-ленінської методології. Обмін думками з першого питання показав, що однобічний географічний розвиток ґрунтознавства, впродовж тривалого часу визначив його невідповідність до вирішення нових проблем і перш за все це питання підвищення родючості ґрунтів, їх меліорації. З другого питання дискусія викрила наявність впливу ідеалістичних і механістичних поглядів, що були притаманні деяким ґрунтознавцям [9, с. 4].

Конференція сприяла поліпшенню роботи щодо перегляду методів дослідження, які відповідали новим вимогам, зокрема розробці й застосуванню методів стаціонарного характеру з вивчення динаміки ґрунтових процесів [9, с. 5].

Передові позиції в міжнародній і радянській спільноті ґрунтознавців належали і Україні. Було вирішено провести Всеукраїнську конференцію з агроґрунтознавства та хімізації у 1933 р., підготовку до якої було покладено на сектор Хімі-

зації ВУАСГН під керівництвом О. М. Грінченка [10]. Конференцію передбачалося провести у Харкові 1 грудня 1933 р., але ряд науковців висловили побажання, щоб конференція відбулася у Києві при ВУНДІАХ, адже багато учасників з різних причин не могли приїхати до Харкова. До того ж ВУНДІАХ був методологічним центром науково-дослідної роботи з хімізації та агрогрунтознавства в Україні [11].

Важливим на конференції постало питання про перегляд методології та методики вивчення сільськогосподарських процесів і явищ, які щільно пов'язані з вивченням родючості ґрунту.

Не залишилися поза увагою ґрунтознавців і Всесоюзна конференція з проблеми Великому Дніпра, яка відбулася у березні 1933 р. в Києві. Активну участь у ній взяв Інститут водного господарства, яким було подано на розгляд шість наукових доповідей з різних питань проблеми. Доповідачами були академік Є. В. Оппоков, А. В. Опієвський, Г. Й. Сухомел та інші [12, с. 11].

10-12 лютого 1933 р. в Москві під головуванням президента IV комісії Міжнародної асоціації ґрунтознавців (МАГ) академіка Д. М. Прянишникова відбулася скликана Президією радянської секції МАГ Всесоюзна конференція II і IV комісій (по хімії ґрунтів і родючості ґрунтів) та солонцевої підкомісії МАГ. Основним завданням конференції була підготовка до участі на міжнародних конференціях МАГ, які мали відбутися в серпні 1933 р. На зібранні були поставлені на розгляд доповіді та пропозиції, які вносилися радянською секцією з метою міжнародної розробки з найважливіших проблем в області ґрунтознавства, що стояли перед наукою [13, с. 185].

З доповідями на конференції від України виступили Д. Г. Віленський «Агроинвентаризация почв Украины», М. М. Годлін «К методике определения емкости поглощения», «К учету солонцеватости почв». Крім того, конференція визнала за необхідне поставити на міжнародну конференцію солонцевої підкомісії доповідь Д. Г. Віленського «География солонцов и солончаков СССР с картой их распространения». Йому було доручено доповнити бібліографію радянської літератури з питань солонцевої підкомісії, що була ним складена до Другого Міжнародного конгресу ґрунтознавців, працями, надрукованими у 1930-1933 рр., і представити її на Міжнародній конференції солонцевої підкомісії в 1933 р. [13, с. 187].

У зв'язку з підготовкою до Міжнародних конференцій у Версалі (I комісія МАГ) і Барселоні (V комісія), радянською секцією МАГ були організовані наради для перегляду програм та з'ясування характеру і стану наукової роботи, оскільки радянська секція МАГ була організована в СРСР з метою розвитку ґрунтознавства в цілому та його окремих напрямів. Однак наради переросли у конференції.

Конференція V комісії МАГ з питань класифікації та картографії ґрунтів відбулася в Ленінграді з 14 по 18 січня 1934 р. Одним з основних питань, які розглядалися на ній, було планування дослідних робіт в області ґрунтознавства. Інститут ґрунтознавства Академії наук запропонував доповідь І. В. Тюріна про тематику і принципи планування дослідних робіт з ґрунтознавства на другу п'ятирічку. Питання про планування загострилося тому, що зростали потреби на ґрунтові роботи, збільшувався обсяг дослідних робіт у різних областях народного господарства, оскільки розвивалися й зміцнювалися дослідні господарства, що працювали над проблемами ґрунтознавства. Дедалі відчутніше поставала

потреба у створенні центру, який планував би науково-дослідну роботу в області ґрунтознавства. Конференція визнала за необхідне створити для цього міжвідомчу комісію при Інституті ґрунтознавства Академії наук. Також від України з доповіддю про карту хімізації по районах бурякосіяння виступила бригада ВНДЦП.

19-24 січня в Москві пройшла конференція по фізиці ґрунтів радянської секції МАГ, характерною ознакою якої було те, що крім ґрунтознавців у її роботі брали участь інженери-механізатори і конструктори сільськогосподарських машин, агротехніки, агрохіміки. На ній вперше, як для ґрунтознавчої конференції, брали участь фізики [14, с. 272]. З проблемою ґрунтової структури виступив О. Н. Соколовський, питанням фізики ґрунтів, пов'язаних із хімізацією землеробства присвятив свою доповідь агрохімік, учень знаменитого академіка Д. М. Прянішнікова – Є. В. Бобко, також були заслухані доповіді Віленського, Канівця, Тюліна, Качинського та інших [14, с. 273]. Одночасно з цією конференцією відбулася перша конференція з дорожнього та будівельного ґрунтознавства.

Проведеними конференціями були висунуті вимоги щодо створення нових секторів Радянської секції: сектора субтропічних ґрунтів і сектора вивчення ерозії ґрунтів.

Третій Міжнародний конгрес відбувся 30.07.-7.08. 1935 р. в Англії (Оксфорд). До делегації Радянського Союзу входили: голова делегації професор А. Л. Ярилов, академіки Д. М. Прянішніков, Л. І. Прасолов, О. К. Кедров-Зіхман, член-кореспондент Всесоюзної академії наук, професор Б. Б. Полинов і вчений спеціаліст Всесоюзної академії наук В. А. Ковда, [15, с. 13]. Від України представників на конгресі не було.

У процесі підведення підсумків конгресу виявилось, що особливо значних робіт, «делающих эпоху», які б докорінно змінили напрям науково-дослідної роботи в області ґрунтознавства та агрохімії було зовсім мало. Але масштаб науково-дослідної роботи в цій галузі у всіх країнах світу за період між Другим і Третім конгресами помітно збільшився. Зокрема, вивчення ґрунтового покриву земної кулі в цілому просулося вперед; проведені нові дослідження великих площ ґрунтів у різних країнах світу; значно збагатилися знання про властивості ґрунтових відмін і типів; з'ясовано ряд питань щодо підвищення родючості ґрунтів – живлення рослин, застосування різних видів хімічної меліорації. Особливо багато робіт було присвячено вивченню ґрунтових колоїдів. Серед іноземних праць були відмічені дослідження швейцарського вченого професора Вігнера і шведського вченого професора Маттсона [15, с. 23].

Незадовго до конгресу вийшла монографія президента комісії хімії ґрунтів МАГ, вченого-ґрунтознавця Англії Г. В. Робінсона «Почвы, их происхождение, строение и классификация», де вперше в основу викладу науки про ґрунти було покладено принципи генетичної школи – процеси ґрунтоутворення і ґрунтовий профіль.

Крім участі у міжнародних конгресах, проведення наукових конференцій і нарад, з'їздів, популяризаційна діяльність з питань агроґрунтознавства здійснювала ще й завдяки функціонуванню музеїв та виданню галузевої літератури.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що колективи висококваліфікованих науковців ретельно вивчали ґрунти України та популяризували свої досягнення на міжнародному рівні, що дало змогу співпрацювати із закордонними вченими щодо питань вивчення ґрунтів не тільки на території України, а й за її межами.

Література

1. Короткі підсумки роботи Інституту водного господарства УАН за 1931-1934 рр. // Вісті Інституту водного господарства. – Т. V. – Ч. 2. – К. : Вид-во УАН, 1935. – С. 3-16.
2. Виленский Д. Г. Советская наука о почве к XVII партийному съезду / Д. Г. Виленский // Почвоведение. – 1934. – № 1. – С. 5-28.
3. Короткі підсумки роботи Інституту водного господарства УАН за 1931-1934 рр. // Вісті Інституту водного господарства. – Т. V. – Ч. 2. – К. : Вид-во УАН, 1935. – С. 3-16.
4. Програма Второго Международного конгресса почвоведов. – М., 1930. – 130 с.
5. Протокол № 16/669 засідання Ради Народних Комісарів УСРР від 23 травня 1930 р. – ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 5. – Од. зб. 1353. – Арк. 44.
6. Ремезов Н. П. Успехи почвоведения в СССР за последние 25 лет / Ремезов Н. П. – М. : Издание МГУ, 1944. – 22 с.
7. Сообщения комиссий II Международного конгресса почвоведов // Почвоведение. – 1931. – № 2. – С. 93-97.
8. Академік Олексій Никанорович Соколовський (1884-1959) / [Вергунов В. А., Новосад Н. М., Зозуля В. А., Новосад К. Б.]. – Х. : К.П. «Друкарня № 13», 2006. – 164 с.
9. Терлецький В. М. Академія наук Української РСР : 1919-1969 (короткий історичний нарис) / Терлецький В. М. – К. : Наукова думка, 1969. – 230 с.
10. Джон Рёссель Е. Предварительное сообщение о III Международном Конгрессе почвоведов в 1935 г. / Е. Джон Рёссель // Почвоведение. – 1931. – № 2. – С. 97.
11. Тюрин И. В. Развитие почвоведения в СССР за 40 лет / И. В. Тюрин // Почвоведение. – 1957. – № 11. – С. 1-13.
12. Протокол Постанови Президії ВУАСГН від 27/X-33 р. – ЦДАВО України. – Ф. 1055. – Оп. 1. – Од. зб. 1637. – Арк. 192.
13. Витяг з протоколу Пленуму Науково-Технічної Ради УНДІАХ від 17/XI-33 р. – ЦДАВО України. – Ф. 1055. – Оп. 1. – Од. зб. 1637. – Арк. 195.
14. Всесоюзная конференция II и IV комиссий (химия и плодородие почв) и солонцової підкомісії советської секції Международной ассоциация почвоведов // Почвоведение. – 1933. – № 2. – С. 184-189.
15. Конференция по физике почв // Почвоведение. – 1934. – № 2. – С. 272-273.
16. Кедров-Зихман О. К. О работе III Международного конгресса почвоведов / О. К. Кедров-Зихман // Химизация социалистического земледелия. – 1935. – № 11-12. – С. 13-26.

Вінтюк Ю. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри
Соціології і соціальної роботи
Національного університету
«Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗДОБУТКІВ ПСИХОЛОГІЇ І ЗАВДАННЯ З ЇЇ ВИРІШЕННЯ НА ДУМКУ С. БАЛЕЯ

Ключові слова: психотехніка, психодіагностика, професійна орієнтація.

Key words: psychotecnics, psychodiagnosics, professional orientation.

Проблема практичного застосування здобутків сучасної науки, психології зокрема, не втрачала своєї актуальності з часу її виникнення. Саме у застосуванні надбань психології для потреб народного господарства країни криються значні і не використані до сьогодні можливості інтенсифікації суспільного розвитку. Однак для успішного вирішення таких завдань у наш час необхідно, передусім, ознайомитися з поглядами на дану проблему видатних науковців минулого, зокрема, визначного українсько-польського вченого Степана Балея. Ця обставина зумовлює доцільність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути основні аспекти проблеми практичного застосування здобутків психології, а також завдання щодо її вирішення у баченні С. Балея, з позицій сучасного становища вітчизняної науки.

Проблему, що перебуває в центрі розгляду, С. Балея розглянув у праці “Потреби розвитку психотехніки в Польщі” (1930). Психотехніка на той час була наукою про застосування здобутків психології для потреб суспільства, і включала у себе: профдіагностику, профорієнтацію, профадаптацію, профвідбір і організацію праці. Передусім вчений виокремлює наступні аспекти проблеми.

1. Поспішність починань. На його думку, швидке зростання інтересу до психотехніки “містить у собі небезпеку вкрай поспішних організаційних починань, а також перебільшених сподівань і очікувань щодо практичних результатів психотехнічних досліджень у найближчий час” [1, с. 174]. Проте розвиток повинен відбуватися поступово, без зайвого поспіху.

2. Звуження розуміння психотехніки. Балея вважає, що серед фахівців намітилася тенденція до зведення всіх можливостей психотехніки лише до психодіагностики; через що інші важливі напрямки залишаються поза їхньою увагою. Але без задіяння інших важливих напрямків діяльності психотехніків не можливо використати всі наявні можливості, психодіагностики зокрема.

3. Розузгодженість діяльності. З цього приводу він відзначає наявність “хаосу в методах дослідження і оцінці наслідків досліджень” [1, с. 175]. Застосування різних методів, часто не достатньо надійних, не приносить бажаних результатів і дискредитує діяльність психотехніків.

4. Відсутність внормування досліджень. Вчений відзначає відсутність нормування досліджень “на шкільному терені” як і поєднання їх з “професійним консультуванням, стосовно потреб молоді, яка закінчує загальні і середні школи”.

5. Відсутність охоплення важливих сфер діяльності. Не менш важливим, на його думку, повинно стати охоплення таких важливих ділянок, як робота з “батьками дітей, які знаходяться перед вибором професії, далі – сфера працедавців, без співпраці з якою усі психотехнічні починання втрачають ґрунт під ногами” [1, с. 175].

6. Відсутність уваги влади: “Дуже потрібним є усвідомлення відповідними властями необхідності впровадження психотехніки...” Очевидно, важливим є не лише таке усвідомлення, але й надання необхідної підтримки, що становить наступний аспект проблеми.

7. Відсутність підтримки та належного забезпечення. На думку С. Балея: “Треба поширювати переконання, що психотехнічна інституція не може обійтись будь-чим і що вона вимагає серйозної підтримки і кваліфікованих людських сил, а також значних матеріальних коштів і старанно продуманої організації” [1, с. 175].

8. Відсутність профільного навчання. Проте найбільшою психотехнічною проблемою вчений вважає саме відсутність професійного навчання, саме як сфери для діяльності психотехнічних установ. Адже діяльність психотехніків повинна забезпечувати саме процес формування фахівців, із різних спеціальностей.

У подальшому викладі С. Балея намічає завдання, вирішення яких призведе, на його думку, до вирішення проблеми.

1. Налагодження контактів між психотехнічними установами. Вкрай необхідним є також налагодження тісної співпраці між психотехнічними установами в країні.

2. Здобуття підтримки влади. Для ефективної діяльності психотехнічні установи повинні мати інформацію про стан і потреби ринку праці, наявність вакансій тощо.

3. Створення психотехнічного інституту. На думку вченого “Психотехнічний інститут, відповідно організований, міг би виконати ще одне важливе завдання... маю на думці наукову працю в галузі психотехніки” [1, с. 180]. Він справедливо вважає, що практика не може успішно розвиватися без розвитку теоретичних досліджень.

4. Створення кафедри психотехніки. У зв’язку з попереднім, вважає Балея, постає питання про створення кафедри психотехніки при якомусь із вищих навчальних закладів.

5. Налагодження підготовки фахівців. Ще одним із важливих завдань, яке пов’язане з попереднім, є необхідність підготовки психотехніків.

6. Налагодження контактів з працедавцями. На думку Балея психотехнічним закладам і лабораторіям “Необхідний відповідним чином організований контакт зі сферою працедавців, і не паперовий, а фактичний, який дозволив би зорієнтуватись ще докладніше щодо величини попиту, а наданій професійній пораді гарантував би ефективність” [1, с. 177].

7. Налагодження зв’язків з практикою. Вчений вважає, що “Лише тоді психотехніка може принести суспільству реальну користь, якщо суспільство зі свого боку подбає про те, щоб вона могла досить ґрунтовно опертися на фундамент життя” [1, с. 178].

8. Організація роботи в школах. До важливих завдань належить також налагодження профорієнтаційної роботи у школах, де психологи повинні займатися вирішенням завдань, що постають у зв'язку з необхідністю вибору майбутньої професійної діяльності випускниками шкіл.

Перед сучасним суспільством, в Україні зокрема, також стоїть проблема інтенсифікації усіх сфер діяльності, що зумовлено необхідністю виходу на рівень світових вимог. Однак роль психологічної науки у вирішенні цих завдань, незважаючи на чималі можливості, наразі мізерні. В країні і сьогодні не існує установ, які б займалися психодіагностикою для потреб профорієнтації і профвідбору, немає і психологічних служб ні у навчальних закладах, ні на виробництві. про інші можливості застосування здобутків психології також не йдеться. Немає і такого важливого, на думку вченого, зв'язку психологічної науки з повсякденною практикою. Психологів різного профілю навчають у вищих навчальних закладах, однак це лише нагадує, за висловом Балея: “мотри, які, будучи постійно у русі, в дійсності нічого не рухають”. Відтак, вітчизняна психологія сьогодні не робить свій внесок у поступальний розвиток нашого суспільства.

Висновок. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що у праці С. Балея не лише висвітлено основні аспекти проблеми практичного застосування здобутків психології, але й вказано основні завдання, що призведуть до її вирішення. Проте, вони до сьогодні залишаються не вирішеними у нашому суспільстві, відтак психологія практично не долучається до сприяння суспільному розвитку, до розбудови правової і демократичної держави у нашій країні.

Література

1. Балея С. Потреби розвитку психотехніки в Польщі // Академік Степан Балея. Зібрання праць у п'яти томах. / За ред. М. М. Вернікова. – Т. II. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2009. – С. 174-181.

ФЕНОМЕН БЕЗНАДЕЖНОСТИ В СВЕТЕ ФУТУРРЕАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Переживание безнадежности (Hopelessness) является одним из частых спутников самоубийства. А. Бек считал безнадежность более чувствительным показателем в прогнозе суицида, чем депрессия [1]. Безнадежность определяется как система негативных убеждений и ожиданий в отношении себя и своего будущего. В последнее время проводилось ряд исследований о связи безнадежности с некоторыми психологическими и социальными характеристиками у парасуицидентов, т.е. лиц, совершивших суицидальную попытку, не завершившуюся летально. Переживание безнадежности связано у парасуицидентов с эмоциональной нестабильностью, закрытостью для принятия нового, неуверенностью при решении жизненных проблем (в концепции «Большой пятерки») [3], в гендерном отношении – с низкой экстраверсией у мужчин и пониженным фактором сознательности (Consciousness) у женщин (в концепции «Большой пятерки») [4]. Безнадежность статистически положительно связана с суицидальностью у пациентов с посттравматическим синдромом [9]. Форман и его коллеги (Forman, Berk, Henriques et al., 2004) обнаружили в перекрестном исследовании, что повышение безнадежности отличает суицидентов, совершивших несколько суицидальных попыток, от тех, кто сделал только одну попытку самоубийства. Кроме того, безнадежность была надежным предиктором завершеного суицида среди пациентов психиатрических больниц со срезами за 10 и 20 лет (Beck, Brown, & Steer, 1989; Brown, Beck, & Grisham, 2000), [7]. Отмечалась связь импульсивности, повторной попытки и безнадежности в риске суицида [8]. Особенности темперамента могут предсказывать состояние безнадежности, которая в свою очередь – риск суицидальной попытки [10].

Безнадежность, как полагают, отражает когнитивный стиль, состоящий из отрицательных атрибуций о будущем и о своей беспомощности в отношении улучшения перспективы на будущее. В поддержку этой точки зрения несколько исследований в непсихотической популяции предполагают, что оценка безысходности может помочь идентифицировать тех, кто в находится в группе повышенного риска самоубийства. Kuo, Gallo, and Eaton (2004) исследовали большую выборку и обнаружили, что безнадежность предсказывала суицидальные мысли, попытки самоубийства, и завершеное самоубийство в течение 13-летнего последующего интервала. Аналогичные результаты были получены для клинических популяций [7]. В то же время лица, обладающие целью и смыслом в жизни (Reasons for Living), больше подготовлены к буферизации негативных последствий безнадежности [5]. Эта тема недостаточно рассматривается в исследованиях, хотя здесь, по нашему мнению, может находиться корень проблемы, и есть возможные пути решения, тем более, что, как представляется, стимулирование надежды у людей может быть перспективным на-

правлением для предотвращения самоубийств. Надежда и безнадежность представляются двумя коррелирующими, но различными конструкциями, в то же время, надежда может действовать как фактор обеспечения устойчивости, буферизирующей влияние безнадежности на суицидальные наклонности [6]. В то же время, непосредственно о целевом поведении лиц, совершивших суицидальную попытку: о структуре целей, их иерархии, возможности коррекции этого в литературе по суицидологии пишется мало, феномен этот в суицидологии почти не изучен. На протяжении последних пяти лет мы занимались исследованием поведения лиц, совершивших суицидальную попытку, не завершившуюся летальным исходом. Нас интересовали целевые компоненты направленности пациентов, формирование их представлений о будущем, содержательная сторона целей, возможности личного роста. Особое внимание уделялось перспективным целям.

В этом смысле можно рассмотреть футурреальный подход Я.В. Васильева, который предполагает, что человек живет ради будущего и ставит для этого конструктивные цели. Методической основой концепции является целевая направленность личности. В ее рамках была разработана «Методика целевой направленности личности», подробнее о ней [2].

Количество целей может свидетельствовать о мотивационной активности личности. По степени удаленности от ситуации настоящего времени цели определяются как близкие, средние и дальние. Каждый уровень свидетельствует об определенной жизненной позиции.

Первый уровень – *ситуативный* уровень деятельности. Он характерен близкими целями, направленными на удовлетворение биологических и материальных потребностей. Второй уровень, более высокий, – *ситуационный*. Он отличается средними по удаленности целями, направленными на достижение целей учебно-профессиональной сферы и престижно-прагматической мотивации. Третий уровень личности соответствует *надситуативному* уровню, стадии преодоления ситуации. На этом уровне цели далекие и высокие, относящиеся к общечеловеческим ценностям и духовным потребностям, а также цели самосовершенствования. По мотивации они внутренние и творческие. Нами проводилось исследование психологических характеристик парасуицидентов в период ближайшего постсуицида (первая неделя после попытки) в сравнении с контрольной группой «несуицидальных» добровольцев. Как показали результаты исследования, средний показатель количества целей в контрольной группе (108 здоровых добровольцев) = 18,56, а в экспериментальной (85 парасуицидентов) – 4,26, средних целей, соответственно, 8,11 и 0,62, а дальних – 4,65 и 0,59. Обращает на себя внимание значительная разница на статистически достоверном уровне в количестве выдвинутых целей, с превалированием контрольной группы, особенно в средних и дальних целях. Кроме того, мы рассмотрели разницу в уровнях целей между парасуицидентами с безнадежностью в анамнезе (группа В) и без нее – (группа А). Результаты свидетельствуют, что у парасуицидентов группы А преобладают средние по удаленности цели, относящиеся к ситуационному уровню ($p < 0,01$), которые можно рассматривать как потенциальные пути для социальной адаптации. Неудивительно, что по шкале суицидальных намерений парасуициденты группы В чаще планировали свои действия ($p < 0,05$), желали смерти ($p < 0,015$), целью попытки представляли летальный исход ($p < 0,003$). Это также подтверждается

корреляцией (по критерию Пирсона) между HS (безнадежностью) и планированием действий, $r = 0,37$ ($p < 0,01$), желанием умереть, $r = 0,244$ ($p < 0,05$) и смертью как целью попытки: $r = 0,264$ ($p < 0,05$).

Ценность футурреального подхода еще и в том, что его методическая база позволяет создать определенную типологию личности. Отправной точкой при расчетах со списками целей в методике является надситуативный уровень. Если надситуативный уровень находится и в первом, и во втором списках на первых местах, этот тип личности называется **альтруистичным**. И бессознательно, и сознательно личность руководствуется «возвеличиванием потребностей», по словам П.В. Симонова, выдвигая на первые места высокие и дальние цели. Такой тип конструктивен в общении и в достижении целей.

В тех случаях, когда надситуативный уровень при бессознательной постановке находится не на первом месте, а при осознании поднимается на первое, этот тип рассматривают как **рациональный**. Субъект осознает результаты бессознательной деятельности и корректирует их. Если надситуативный уровень не был на первом месте, а затем также не поднялся на первое место, то этот тип квалифицируется как **упорствующий**: личность отличается ригидной установкой, упрямством, она не изменяет свое отношение к целям даже после осознания их значимости.

У испытуемых, принадлежащих к четвертому типу личности, при бессознательной постановке надситуативные цели были на первом месте, но при осознании они их опустили вниз. Такой тип назван **парадоксальным**. Испытуемые этого типа чувствуют себя комфортно, пока не обременены необходимостью принимать решения и нести за них ответственность; когда же они задумываются, то установка инверсирована.

У парасуицидентов группы А в сравнении с группой В преобладает рациональная позиция ($p < 0,001$), т.е., попытка осознания целевой направленности. Т.о., можно предположить, что в терапевтической работе с суицидальной личностью и, особенно, с личностью с высоким уровнем переживания безнадежности важное место должна занять работа с коррекцией ее целевой направленности.

Литература:

1. Бек А., Раш А. и др. Когнитивная терапия депрессии/А.Бек, А. Раш и др. – СПб: – Питер, 2003. – С.298.
2. Васильев Я. В. Футурреальная психология личности / Я.В. Васильев. – Николаев: Илион, 2007. – С. 518.
3. Каневский В.И. Переживание безнадежности в период ближайшего постсуицида / В.И. Каневский // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред.: академіка С.Д. Максименка. – Т.7: Екологічна психологія. – Вип.18: Психологія освітнього простору. – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2008. – С.166-169.
4. Мидько А.А. Особенности личности суицидентов в сравнении со здоровыми добровольцами при переживании безнадежности/А.А. Мидько. – Медична психологія, 2010, № 2, с.34-39.
5. Britton P.C., Duberstein P.R., Conner K.R., Heisel M.J., Hirsh J.K., Conwell Y. Reasons for Living, Hopelessness, and Suicide Ideation Among Depressed Adults 50 Years or

- Older/ P.C.Britton, P.R. Duberstein, K.R. Conner, M.J.Heisel, J.K. Hirsh, Y. Conwell
.- Am J Geriatr Psychiatry, 2008 Sep; 16(9): 736-741.
6. Huen J.M.Y., Ip B.Y.T., Ho S.M.Y., Yip P.S.F. Hope and Hopelessness: The Role of Hope in Buffering the Impact of Hopelessness on Suicidal Ideation/ J.M.Y. Huen, B.Y.T. Ip, S.M.Y. Ho, P.S.F. Yip./PLOS, Published: June 24,2015.
 7. Klonsky E.D., Kotov R., Bakst Sh., Rabinowitz J. and Bromet E.J. Hopelessness as a predictor of attempted suicide among first admission patients with psychosis: A 10-year cohort study/ E.D. Klonsky., R. Kotov, Sh. Bakst., J. Rabinowitz and E.J.Bromet . – Suicide Life Threat, 2012 Feb; 42(1): 1-10
 8. Mccullumsmith, Ch., Williamson, D.J., May R.S., Bruer E.H., Sheehan D.V., Alphas L.D. Simple Measures of Hopelessness and Impulsivity are Associated with Acute Suicidal Ideation and Attempts in Patients in Psychiatric Crisis/ Ch. Mccullumsmith, D.J. Williamson, R.S.May, E.H. Bruer, D.V.Sheehan , L.D. Alphas. – Innov Clin Neurosci. 2014 Sep-Oct; 11(9-10): 47-53.
 9. Panagioti, M., Gooding P.A., Tarrrier N. Hopelessness, defeat and entrapment in posttraumatic stress disorder: their association with suicidal behavior and severity of depression/ M. Panagioti, P.A. Gooding., N. NarrieJ Nerv Dis/.,2012 Aug;200(8):676-83.
 10. Rosellini, Anthony J., Courtney L. Bagge. Temperament, Hopelessness, and Attempted Suicide: Direct and Indirect Effects/ Anthony J. Rosellini, L. Bagge Courtney /Suicide Life Threat Behav, 2014 Aug; 44(4): 353-361.

Малазоня С.В.

доцент, канд. псих. наук,

УНППИ

Украинской

инженерно-педагогической академия

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И ЛИЧНОСТНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ КАК ОТРАЖАЮЩИЕ ПОНЯТИЯ

Ключевые слова: личностный подход, индивид, личность, самоопределение, профессиональное самоопределение.

Keywords: personal approach, individual, personality, self-determination, professional self-determination.

Актуальность данной статьи в том, что рассматривается и сравнивается понятие «самоопределение личности» с точки зрения социологии и психологии.

Личностный подход в психологии привел к понятиям, отражающим аспекты сферы развития личности. К таким понятиям следует отнести понятие «самоопределение личности» или «личностное самоопределение», распространенное в психологической и педагогической литературе.

Термин «самоопределение» употребляется в литературе в различных значениях. Говорят о самоопределении личности, социальном, жизненном, профессиональном, нравственном, семейном, религиозном. Иногда под идентичными терминами имеется в виду различное содержание. Для достаточно четкого определения понятия самоопределение разграничим два подхода к самоопределению: социологический и психологический. С точки зрения социологического подхода самоопределение относится к поколению в целом; характеризует его вхождение в социальные структуры и сферы жизни. Психологию же интересует в первую очередь процесс, т.е. психологические механизмы, которые обуславливают вхождение индивида в социальные структуры. На основе этого критерия большинство имеющейся литературы по самоопределению относится к социологическому подходу; количество работ, в которых рассматриваются собственно психологические механизмы самоопределения, чрезвычайно ограничено.

Методологические основы психологического подхода к проблеме самоопределения были заложены С.Л. Рубинштейном. Проблема самоопределения рассматривалась им в контексте проблемы детерминации, в свете выдвинутого им принципа – внешние причины действуют, преломляясь через внутренние условия. Самоопределение выступает как самодетерминация, в отличие от внешней детерминации; в понятии самоопределения, выражается активная природа «внутренних условий». В понятии самоопределения для С.Л. Рубинштейна выражается самая суть, смысл принципа детерминизма: « смысл его заключается в подчеркивании роли вну-

треннего момента самоопределения, верности себе, неодностороннего подчинения внешнему». Сама специфика человеческого существования заключается в мере соотношения самоопределения и определения другими условиями или обстоятельствами, в характере самоопределения в связи с наличием у человека сознания и действия.

Таким образом, для человека «внешние причины», «внешняя детерминация» – это социальные условия и социальная детерминация. Самоопределение, как самодетерминация, представляет собой, механизм социальной детерминации. Этот механизм не может действовать иначе, как будучи преломленным самим субъектом. Проблема самоопределения, это узловая проблема взаимодействия индивида и общества. В ней как в фокусе высвечиваются основные моменты этого взаимодействия: социальная детерминация индивидуального сознания (шире – психики) и роль собственной активности субъекта в этой детерминации. На разных уровнях это взаимодействие обладает своими специфическими характеристиками, которые нашли свое отражение в различных психологических теориях по проблеме самоопределения.

На уровне взаимодействия человека и группы (коллектива) эта проблема была детально проанализирована в работах А.В. Петровского[5] (КСО). В этих работах самоопределение рассматривается как феномен группового взаимодействия. КСО проявляется в особых, специально конструируемых ситуациях группового давления – ситуациях своеобразной «проверки на прочность»,- в которых это давление осуществляется вразрез с принятыми самой этой группой ценностями. Оно является «способом реакции индивида на групповое давление»; способность индивида осуществлять акт КСО это его способность действовать в соответствии со своими внутренними ценностями, которые одновременно являются и ценностями группы.

Подход, С.Л. Рубинштейна, развивает в своих работах К.А. Абульханова-Славская[1], для которой центральным моментом самоопределения является самодетерминация, собственная активность, осознанное стремление занять определенную позицию. По К.А. Абульхановой-Славской [1], самоопределение – это осознание личностью своей позиции, которая формируется внутри координат системы отношений. Она подчеркивает, что от того, как складывается система отношений (к коллективному субъекту, к своему месту в коллективе и другим его членам), зависит самоопределение и общественная активность личности.

Попытка построения общего подхода к самоопределению личности в обществе была предпринята В.Ф. Сафиним и Г.П. Никовым. В психологическом плане раскрытие сущности самоопределения личности, как считают авторы, не может не опираться на субъективную сторону самосознания – осознания своего «я», которое выступает как внутренняя причина социального созревания. Они исходят из характеристики «самоопределившейся личности», которая для авторов является синонимом «социально созревшей « личности.

Н.А. Бердяев[3] в работе «Самопознание» отмечает, что еще «на пороге отрочества и юности был потрясен однажды мыслью: «Пусть я не знаю смысла жизни, но искание смысла уже дает смысл жизни, и я посвящу жизнь этому исканию смысла».

Все это позволяет определить сущность профессионального самоопределения как поиск и нахождение личностного смысла в выбираемой, осваиваемой и уже выполняемой трудовой деятельности, а также – нахождение смысла в самом процессе самоопределения.

При этом сразу обнаруживается парадокс самоопределения (как и парадокс счастья): найденный смысл тут же обесценивает жизнь (образуется как бы «пустота»). Поэтому важен именно процесс поиска смысла, где отдельные (уже найденные) смыслы – это лишь промежуточные этапы процесса (сам процесс становится главным смыслом – это и есть жизнь, жизнь как процесс, а не как некое «достижение»).

Правда, по В. Франклу получается, что смысл нельзя построить заново, его можно только «найти». Но в этом есть элемент предопределенности, что несколько ограничивает подлинное творчество профессионального и личного самоопределения.

При творческом подходе к своей жизни сам смысл создается человеком заново. Именно в этом случае человек превращается в субъекта самоопределения, а не просто выступает как проводник каких-то «высших» смыслов.

Можно сделать вывод, что на сегодняшний день личностное самоопределение еще не получило однозначной трактовки. Однако реальная жизнь требует решение этой проблемы, как в теоретическом, так и в практическом ее аспектах.

Литература

1. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1997.
2. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности. М., 1999. 288 с.
3. Бердяев, 1990. С. 74
4. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов. Вильнюс, 2000. 196 с.
5. Психологическая теория коллектива / Под ред. А.В. Петровского. М., 1999. 239 с.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЯ В ВОПРОСАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОТБОРА

Ключевые слова: психофизиология, профессиональный отбор, мышление.

Психофизиология – раздел психологии, изучающий взаимодействие биологических факторов, в том числе способностей нервной системы в реализации психической деятельности. Методы исследований весьма разнообразны – от вживления в мозг электродов до использования специальных приборов для регистрации физиологических проявлений. Современные успехи в области психофизиологии стали реальностью благодаря комбинации традиционных методов регистрации сигналов организма (сенсорных, моторных, вегетативных реакций, изучением последствий повреждений/стимуляции головного мозга) и электрофизиологических методов – энцефалографии и математической обработки тестовых данных. Профессиональный отбор — это комплекс процессов вероятностной оценки пригодности человека к профессиональной деятельности. В процедуре профессионального отбора выделяются 4 компонента: медицинский, физиологический, педагогический и психологический. По своей сути и критериям профотбор является социально-экономическим мероприятием, а по методам — медико-биологическим и психологическим. Понятия «профессиональный отбор» и «психологический отбор» часто отождествляются, т.к. большую роль играют часто не конкретные навыки кандидата, что помогут ему в процессе работы, а непосредственно мыслительные способности человека, его умение оперировать поданной информацией в нужном русле и при построении умозаключений для решений поставленных целей. Нынешний отечественный рынок труда на сегодняшний день ярко ориентирован на молодые кадры со знанием иностранных языков, что тоже явно указывает на мыслительные способности (иностраный язык в данном случае выступает дополнительным «органом чувств», увеличивающим область доступной человеку информации, а следовательно, влияющий на уровень мышления). Мышление – процесс познания, который характеризуют обобщённым и опосредованным отражением действительности. Мышление вступает тогда, когда человек не способен получить информацию, опираясь лишь на свои органы чувств и новые знания приходится получать путём цепочки умозаключений и анализа имеющейся информации. Человеческое мышление невозможно без языка. Взрослые и дети гораздо лучше решают задачи, если сформулируют их вслух. И наоборот, когда в эксперименте у испытуемого фиксировался язык (зажимался зубами), качество и количество решенных задач ухудшалось. Любопытным фактом является то, что предложение о решении сложной задачи провоцирует у испытуемого отчетливые электрические разряды в речевых мышцах, которые не выступают в виде внешней речи, но всегда ей предшествуют. Каждый из нас знаком с понятием “задача”, которое используется практически везде: в науке, обучении, политике... Существуют задачи научные, учебные, математические, социальные и тд. В каждом представленном

случае задача выступает в своей объективной (предметной) сущности. Мышление как самая сложная познавательная деятельность решает особые задачи – мыслительные, недоступные другим психическим процессам. В психологии и, в частности, психофизиологии, мышление рассматривается как познавательная деятельность, подразделяя ее на отдельные виды в зависимости от степени новизны задачи, характера используемых средств, активности субъекта, адекватности восприятия человеком ситуации. Из выделенных типов мышления рассмотрим следующие два: продуктивное и репродуктивное мышления. Какой тип мышления – репродуктивное или продуктивное сформируется у человека, определяется преобладающим характером учебной деятельности, тем, какие ему приходится решать задачи в процессе обучения (в школе, вузе). Продуктивное или творческое мышление. Этот вид мышления характеризуется созданием субъективно или объективно нового продукта. Продуктивное мышление является важным для творческих профессий, при производстве принципиально нового контента. Репродуктивное мышление – это применение готовых, уже усвоенных человеком знаний и умений. Но оно по праву называется мышлением, поскольку основано на преобразовании усвоенных знаний с помощью задач и не является простым воспроизведением полученной ранее информации. К примерам репродуктивной деятельности (мышления) можно отнести:

- расчет по предложенной формуле и известной расчетной схеме;
- пересказ информации, содержащийся в учебной книге, в том же виде и последовательности;
- решение типовых задач, при котором требуется прямое использование знаний в наличных условиях (конкретной ситуации).

Репродуктивное мышление является важным критерием в процессе профессионального отбора кандидатов на должности, требующие высокой точности выполнения рабочих операций и высокой скорости отклика. А это: банковские работники, бухгалтера, инженеры, программисты, офицеры, операторы военной техники. Для них быстрые операции с данными является одним из наиболее важных навыков, который и зависит от репродуктивного мышления. В психофизиологии существует большое количество методик и упражнений, направленных на тренировку мышления человека. Подобные упражнения так же призваны оценить уровень мышления кандидата при профотборе, выделить его сильные и слабые стороны, определить склонность к той или иной профессии. Вопрос психофизиологии и мышления кандидата при профессиональном отборе – серьезный нюанс при выборе профессии и решении о взятии человека на должность, т.к. от характера и уровня его мыслительных способностей напрямую будут зависеть остальные трудовые навыки.

Список литературы:

1. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П.. Большой психологический словарь. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2003-416с
2. С.Л. Рубинштейн. Бытие и сознание. Человек и мир. М., СПб и др.: изд-во «Питер», 2003-107с
3. Управление персоналом. Словарь-справочник. [Электронный ресурс], 2001-2016 – Режим доступа: <http://psyfactor.org/personal/personal15-10.htm> (Дата обращения: 10.05.16).

4. Краткий курс лекций по дисциплине «Основы общей психологии». [Электронный ресурс] // Студми. Учебные материалы для студентов, 2013 – 2016 – Режим доступа: <http://studme.org/10881127/psihologiya/myshlenie> (Дата обращения: 10.05.16).
5. Милорадова Н.. Мышление в дискуссиях и решении задач: учебное пособие, Москва: Издательство «Флинта», 2013-45с

Кучманіч І.М.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА

Ключові слова: батьківство, сім'я, усвідомлене батьківство, формування.

Проблема усвідомленого батьківства є нагальною проблемою сучасної України. Актуальність зумовлена існуючими протиріччями: з одного боку – наявною є демографічна криза у суспільстві; з іншого боку – збільшується кількість сиріт, соціальних сиріт та дітей, які мешкають у зовнішньо-благополучних сім'ях. Очевидно, проблема носить циклічний характер: депривація важливих потреб дитини у безумовній любові, безпеці, прийнятті та відсутність образу гармонійних дитячо-батьківських стосунків у межах батьківської сім'ї спричиняє реалізацію набутих дитиною патернів поведінки у подальшому дорослому житті. Відтак, такі діти будують власні сім'ї, де демонструють набуті неконструктивні зразки батьківської поведінки або неусвідомлено компенсують незадоволені потреби дитинства. Отже, незаперечним є той факт, що підготовку молоді до батьківства доцільно починати якомога раніше і проводити у різних напрямках.

У науковому обігу термін «батьківство» ще остаточно не визначено, незважаючи на його загальну вживаність. Так, на думку багатьох дослідників, батьківство – це важливий стан, значна соціально-психологічна функція людини та процес забезпечення батьками необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання й навчання дітей (Л. Буніна, Т. Гурко, М. Єрміхіна, І. Кон, В. Кравець, Р. Овчарова та ін.).

В англійській науковій літературі використовуються два терміни «батьківства». «Parenthood» частіше застосовують при аналізі інституційних характеристик батьківства (норми, цінності) і юридичних статусів (наприклад, встановлення батьківства, відмова від материнства, усиновлення тощо). «Parenting» частіше вживається для розкриття змісту батьківських ролей (практик, діяльності, поведінки) і ставлення до дітей. У першому випадку мова йде про феномен батьківства у суспільно-політичному, економічному та культурному вимірах. У другому сенсі, батьківство (parenting) розуміється як певна практика, компетентність, усвідомлення та реалізація власної батьківської ідентичності [1]. Саме розглядаючи батьківство як певну практику, реалізацію навичок, набутих патернів, варто зосередити увагу на процесі усвідомлення та ефективної реалізації себе як батька або матері.

Усвідомлене батьківство як розвинена форма батьківства, розглядається сучасними науковцями у якості соціально-психологічного феномена, що базується на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей та реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузь-

мінський). Отже, це така форма відповідальності батьків, яка уможливує процес задоволення фізіологічних та психологічних потреб дитини на необхідному якісному рівні та достатньою мірою [2].

Усвідомлене батьківство, за Р. Овчаровою включає наступні складові компоненти: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожен із компонентів усвідомленого батьківства охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття) та поведінкову (уміння, навички, дії). Усі компоненти структури взаємопов'язані, однак кожен із них містить формовану частину, впливаючи на котру можливо здійснювати формування батьківства [4;5].

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що процес підготовки до усвідомленого батьківства варто починати ще з підліткового періоду і реалізовувати у таких напрямках (О. Кізь, О. Кікінеджи, В. Кравець): демографічне виховання, формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної діяльності (культури інтимних стосунків); психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків (отримання знань, розвиток умінь, навичок батьківської ролі). Крім зазначених напрямів, не менш важливим є процес підготовки молоді до шлюбно-сімейних взаємин.

Не менш важливим періодом у процесі підготовки молоді до батьківства є період отримання професійно-технічної або вищої освіти. Саме у цей період відбувається асиміляція попереднього досвіду, найбільш виразними стають питання взаємостосунків із партнером, проектування власного майбутнього. Процес здобуття освіти має гармонійно поєднуватись із набуттям необхідних знань та компетенцій щодо реалізації власної батьківської ролі. Зокрема, серед пріоритетних напрямів у процесі підготовки молоді до усвідомленого батьківства, слід виокремити наступні: медичний (набуття знань щодо репродуктивної культури, особливостей розвитку дитини у пренатальний період) та психолого-педагогічний напрям (побудова конструктивних взаємин із партнером, розуміння цінності та значущості сім'ї у сучасному суспільстві, усвідомлення та розвиток власної батьківської ідентичності, набуття знань та навичок щодо побудови ефективних взаємовідносин у дитячо-батьківській підсистемі).

Зважаючи на закордонний досвід, подальший формат роботи щодо формування усвідомленого батьківства має бути цілеспрямованим та поступовим. Зокрема, підтримка молодих сімей у напрямку гармонізації стосунків між подружжям, підготовка до реалізації репродуктивної функції. Психологічний супровід сімей, які переживають нормативну кризу народження дитини; робота з подружньою та батьківськими підсистемами. Просвіта та підтримка сімей упродовж усього процесу розвитку та виховання дитини. Реалізація зазначених напрямів може відбуватися шляхом застосування різних форм і методів соціально-психологічної роботи, як-от: лекції, консультації, бесіди, тренінги, семінари, тематичні ефіри на ТВ та ін.).

Отже, комплексна програма підготовки молоді до усвідомленого батьківства є важливою складовою процесу подолання кризи інституту сім'ї у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Гурко Т.А. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях // Т.А. Гурко // Социологические исследования. - 1997. - № 1. - С.72-79.

2. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.- метод. комплекс / Автор.-упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інші. / За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.
3. Кальченко Л.В. Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади як умова попередження проблеми соціального сирітства / Л.В. Кальченко, Н.О.Островська // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. - 2013. - № 13 (272).- Ч. IV. - С. 81-90.
4. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства / Р.В. Овчарова. - М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. - 319 с.
5. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: Учебное пособие / Р.В. Овчарова. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. - 496 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ

Ключеві слова: особистісна рефлексія, професійна рефлексія, модель професійної рефлексії вчителя, соціально-діяльнісний підхід.

Keywords: personal reflection, professional reflection, teacher's professional reflection model, social-activity approach.

Актуальність проблеми. Визнання ролі рефлексії для становлення професійної майстерності вчителя, сприяє зростанню інтересу науковців та практиків до цієї теми. Водночас, варто вказати на не актуалізований запит інституту освіти щодо розробки діагностичного інструментарію, який би дозволив здійснювати моніторинг професійної рефлексії в ході професіогенезу особистості вчителя. Цей факт, на нашу думку, засвідчує про недостатність існуючих теоретичних моделей професійної рефлексії на засадах яких реалізовані спроби пояснення її природи.

Мета дослідження полягала в аналізі найбільш поширених підходів до розуміння психологічного змісту професійної рефлексії вчителя.

Серед таких підходів особливе місце займає когнітивно-дослідницький, відповідно до якого рефлексія є властивістю професійного мислення педагога (М. Ван-Манен, К. Цейхнер, Д. Лістон, С. Грант та П. Кербі Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська). Представники цього підходу поділяють думку про те, що природа педагогічної діяльності обумовлена проблемним змістом педагогічних ситуацій, дослідницьким характером педагогічних завдань, онтологічним статусом явищ в системі освіти. Професійна рефлексія покликана виокремлювати, розрізняти задачі в діяльності вчителя, сприяючи оптимальному пошуку засобів їх розв'язання. В рамках цього підходу визначено ще одна особливість професійної рефлексії вчителя, яка пов'язана із розумінням педагогічної діяльності як метадіяльності. Так, статус метадіяльності включає дві рефлексивних орієнтації в свідомості вчителя: дослідження власних дій та дослідження дій учня. Т. Уайлдмен, Д. Найлз [5] зазначає, що рефлексія «на себе» та рефлексія «на учня» може здійснюватися синхронно із поєднанням предметних площин. На наш погляд, визначення педагогічної діяльності як метадіяльності є важливим внеском в розуміння системної природи рефлексії, що забезпечує регуляцію мислення вчителя у розв'язання професійних завдань не тільки із власної позиції, але із позиції учня. Водночас, цей підхід потребує подальшого розвитку в сфері питань, пов'язаних із розробкою соціально-психологічних аспектів рефлексії в професійній діяльності вчителя. Так, на думку, С.В. Кондратьєвої, А.К. Маркової, Л. Мітиної, В.А. Семиченко соціально-перцептивні здібності вчителя є складовими його професійної компетентності. Відкритим також залишається питання психологічної діагностики професійної рефлексії.

Достатньо поширеним на пострадянському просторі є рефлексивно-гуманістичному підхід до розуміння основних функцій рефлексії вчителя (І.В. Байер, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов, О.І. Лаптева). В рамках цього підходу основна увага приділяється визначенню ролі рефлексії у переосмисленні та перетворенні особистістю вчителя змісту свої «Я концепції» [1]. Визначаються структурно-функціональні компоненти професійної діяльності та професійно-значущі властивості рефлексія яких сприяє професійному саморозвитку. Наприклад, особистісний (прагнення реалізувати свої здібності, ефективно використати час та можливість для досягнення успіху), комунікативний (відповідальне ставлення до інформації, високий рівень аналітичного мислення, пам'яті, уваги), кооперативний (активна лідерська позиція, здатність до співпраці та формуванню творчого колективу), інтелектуальний (відповідність особистісних цілей та ціннісних орієнтацій у вихованні підростаючого покоління, відповідальність за інших, творче мислення у вирішенні проблемних ситуацій) [2].

Важливим внеском рефлексивно-гуманістичного підходу у розробку проблеми рефлексії вчителя, на нашу думку, є визначення ролі рефлексивних механізмів в творчому процесі саморозвитку та професійного самовдосконалення, розуміння системної природи рефлексії, в межах якої окремі її типи можуть змінювати свій статус при збереженні основних функцій, аналізу рефлексивних процесів у вимірах свідомості. Водночас, слабким місцем цього підходу є ігнорування істотної властивості рефлексії вчителя, що визначає мета природу педагогічної діяльності, відсутність надійних засобів її діагностики.

Положення про те, що центральним системоутворюючим ставленням, що визначає психологічний зміст та є основою будови педагогічної діяльності є ставлення вчителя до учня [4] дозволило нам побудувати модель професійної рефлексії вчителя із урахуванням її функцій в процесі педагогічної дії як соціально-психологічної взаємодії з діями учнів, тобто дії що є за своєю природою соціальною. Соціальною дією стає якщо її регуляція включає відображення суб'єктом не тільки власних основ діяльності, але й ставлення до іншого як спів-діяча, що є умовою виникнення смислу своєї діяльності. З позиції соціально-діяльничого підходу, базовими функціями рефлексії є породження мотиваційно-сміслового компоненту професійної дії та синтез процесуального-психологічного забезпечення педагогічної дії як складової педагогічної взаємодії [3]. Набуття смислу окремої педагогічної дії зумовлено здатністю рефлексії вчителя здійснювати одночасну представленість в його свідомості чотирьох ментальних презентацій: предметної, соціально-перцептивної, професійно-особистісної, морально-етичної. Вони забезпечують фіксацію обмежень в усвідомленні значень та смислів, які мотивують професійну дію вчителя та впливають на ефективність контролю за регулятивним інваріантом процесуального-психологічного виконання педагогічної дії. Істотною ознакою професійної рефлексії є її децентрованість, тобто здатність рефлексувати за Іншого. Рефлексія вчителя може існувати в режимі актуальної діяльності, в осмисленні дій, що вже були здійснені вчителем у минулому та дій які тільки плануються у майбутньому. Отже, соціально-діяльничий підхід дозволяє визначити професійну рефлексію вчителя як метакогнітивний процес, стан та властивість, що забезпечує регуляцію вчителем власних дій у педагогічній взаємодії із урахуванням меж власного «Я» та «Я» особистості учня. Цей підхід надає можливість розробки психометричного інструменту для дослідження професійної рефлексії вчителя.

Список використаних джерел

1. Байер И.В. Рефлексивно-акмеологическая диагностика и развитие творческого потенциала/ И.В. Байер, И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов. //Проблемы эксперимента в психологии. М.: РАГС, 1998. – С.62-78.
2. Лаптева О.И. Рефлексивное мышление педагогов: Учебно-методическое пособие./ О.И. Лаптева, И.М.Войтик, И.Н.Семенов. Омск : ООИПКРО, 2003. – 117 с.
3. Мирошник О.Г. Соціально-діяльнісний підхід до розробки моделі професійної рефлексії (на прикладі професії вчителя) // Психологія і особистість. Науковий журнал. Київ–Полтава, 2016. №1(9). – С.196-206.
4. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат/ Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. М.: Педагогика, 1990. – 104 с.
5. Wildman, J., Niles, J. Reflective Teachers: Jensions between Abstractions & Realities / J. Wildman, J. Niles // Journal of Teacher Education. 1987. – v.7. – P. 18.

Федоришин Г.М.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології

Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ МАТЕРИНСТВА

Ключові слова: особистість, сім'я, ресурс, материнсько-дитячі стосунки, материнство, прийняття, виховання.

Key words: personality, family, resource, maternal-infant relations, mothering, acceptance, bringing up.

Постановка проблеми. Материнство – складний феномен, що має фізіологічні механізми, історію становлення, культурні й індивідуальні особливості. У кожній нації є власний інститут материнства, який включає в себе способи виховання жінки як матері. Сьогодні спостерігається нівелювання материнства в ієрархії цінностей жінки і зростання прагнень до високого професійного статусу і кар'єри. Постає нова модель особистості, не забезпечена відповідною моделлю материнства. Погіршують ситуацію ослаблені зв'язки між поколіннями всередині сім'ї, втрата традиційних способів передачі досвіду материнства від матері до дочки. Відтак жінка на порозі материнства виявляється необізнаною про особливості розвитку дитини і свої функції по догляду за нею і спілкуванню. З огляду на означене **метою статті** є висвітлення соціально-психологічних чинників, які сприяють визріванню і прояву материнського інстинкту, формуванню моделі материнства.

Феномен материнства постає предметом наукових психологічних розвідок у декількох напрямках: вивчення ролі матері в утворенні ранніх структур особистості (З.Фрейд, К.Хорні, Е.Еріксон, Дж.Боулбі та ін.), у практичних дослідженнях, пов'язаних з порушенням у психофізичному розвитку дитини (Д.Віннікот, М.Кляйн, М.Малер, А.Фрейд,). У вітчизняній психології в межах другого напрямку вивчалось материнське ставлення, типи дитячо-материнських стосунків, материнська позиція, адаптація жінки до «особливого» материнства, особистісні характеристики матері дитини з відхиленнями у розвитку (В.Гарбузов, Е.Ейдемільер, О.Співаковська, А.Варга, Ю.Шипіцина та ін.). Психологічні аспекти материнського інстинкту висвітлені у працях С.Гроф, О.Захарова, Г.Філіпової, Ю.Шмурак та ін. У працях Л.Баз, В.Брутман, А.Варги, І.Добрякова, Н.Коваленко, Г.Філіпової та ін. досить ретельно досліджені особливості психологічного стану жінки під час вагітності, динаміка цих станів. Вивчено психологічні особливості жінок з патологічним перебігом вагітності (Н.Велес-Ністром, В.Воловик, В.Емерсон, П. де Шато, А.Сідоров, Н.Римашевський та ін.), з девіантним материнством, що проявляється у відмові від дитини, зневазі до неї (В.Астахов, І.Алексеева, В.Брутман, І.Новосельський, М. Панкратова, Ю.Поляков, І.Пузь та ін.).

Теоретичний аналіз проблеми. Поняття «модель материнства» розкривається через систему індивідуальних уявлень жінки про оптимальні якості матері, дитини і стосунків між ними. В основі становлення моделі материнства лежить материнський інстинкт, спрямований на збереження, виношування потомства і турботу про нього.

С.Трушкіна уводить поняття нормативної моделі материнства (НММ) й відносить її до прескриптивних моделей, що описує не реальний, а бажаний стан об'єкта. Нормативні моделі материнства у сучасних жінок мають ряд варіантів. «Педагогічна» модель орієнтує матір на успішний розвиток і соціалізацію дитини, «психологічна» – на прийняття та розвиток її індивідуальності, «партнерська» – на досягнення гармонії у стосунках з дитиною. «Жертовна» – заснована на переконанні в необхідності повного підпорядкування матері потребам дитини. «Фемінна» модель материнства акцентує на задоволенні матір'ю потреби дитини в любові, турботі і побутовому комфорті, «відсторонена» – тільки в любові. Реалізація жінкою певного типу моделі призводить до зміщення пріоритетів в її взаємодії з дитиною. Це відображається на індивідуальних особливостях розвитку підростаючої особистості і проявляється в її поведінці й емоційному реагуванні. У дітей діад з «психологічною», «партнерською» і «педагогічною» НММ матерів рідше спостерігаються відставання в розвитку і підвищена тривога, у діадах з «фемінною» – частіше. Діади з «жертовною» і «відстороненою» НММ у матерів виражено дисфункційні, що проявляється відставанням психічного розвитку і емоційним неблагополуччям у дітей [8].

Формування моделі материнства відбувається на тлі культурної та сімейної моделей материнства. Праобраз материнства транслюється через несвідоме від прабатьків до батьків і до дітей, через засоби масової інформації, інтернетсередовище, інститути освіти. Він оспівується у піснях, легендах, міфах, народних думках, колискових, передається через прислів'я і приказки, казки, дитячі ігри та забави, систему народного виховання.

Сім'я утворює поле, у якому відбувається розвиток особистості дитини (А.Адлер). Саме досвід внутрішньосімейних відносин дозволяє дитині вперше осмислити цінності життя, оцінити себе в порівнянні з іншими й пережити почуття приналежності або відторгнення [1]. Сімейні правила або норми у вузькому значенні цього слова, сімейні цінності, традиції та ритуали, набір санкцій або погладжувань (Е.Берн) є важливими регуляторами поведінки підростаючої особистості і механізмами формування моделі материнства.

Стержень моделі материнства закладається досвідом взаємодії з власною матір'ю з народження на осі «прийняття – неприйняття» нею дитини та подальшою ідентифікацією з нею. Представники мікропсихоаналізу вказують на *пренатальні фактори* формування моделі материнства – це бажаність / небажаність дитини й турбота про дитину в цей період. Мати передає плоду свій психічний стан (свідоме і несвідоме), свої страхи і тривоги. Вона ніби підчиняє його своїм відчуттям, сприйняттям і своїм біологічним функціям [9]. Хоча є й інші контргіпотези, які заперечують цю думку.

Статеворольове виховання, рольові ігри в дитинстві, наприклад «дочки-матері», догляд за молодшими братами або сестрами, спостереження за іншими батьками та їхнім ставленням до власних дітей теж беруть участь у формуванні моделі материнства. У східних народів є приказка: дівчинка не стане хорошою матір'ю, якщо не буде любити своєї майбутньої дитини ще з дитинства.

Вагомим внутрішнім чинником моделі материнства є ставлення до зачаття (до народження нового життя) і прийняття рішення про збереження вагітності. Подібне рішення завжди має «конфліктний особистісний сенс» (В.Столін) для жінки, оскільки народження дитини є наближенням до задоволення одного (декількох) мотивів і одночасно фрустрацією інших. Необхідність прийняття визначального подальший життєвий шлях рішення створює особливе афективний поле, яке є критично важливим для зміни мотиваційної сфери, свідомості і самосвідомості майбутньої матері.

Як правило, рішення зачати дитину визначається декількома мотивами, частина яких може не усвідомлюватися подружжям. Ці мотиви доповнюють один одного на фоні домінування одного з них. Виокремлюють конструктивні мотиви, які сприяють зміцненню сім'ї, особистісному зросту подружжя, сприятливому народженню і розвитку дитини, і деструктивні, які призводять до протилежних результатів. Так, до конструктивних мотивів вагітності належать: прагнення дати життя іншій людині з її унікальністю й неповторністю; спільне рішення подружжя мати дитину; прагнення бути матір'ю як результат психофізіологічної готовності жінки до материнства; бажання завдяки народженню дитини належати до сімейної системи, роду. Деструктивними мотивами є: прагнення втілити в дитині власні нереалізовані плани, мрії і прагнення; уникнення самотності – «щоб відчувати себе комусь потрібною»; спосіб компенсації любові до самої себе – «хоч хтось буде мене любити»; як відповідь на соціальні очікування або прагнення втримати партнера; як спосіб досягнення псевдодиференціації від батьківської сім'ї – «показати батькам, що стала дорослою»; як спосіб легалізації шлюбу – «спонукати батьків визнати шлюб»; матеріальні мотиви; вагітність заради збереження власного здоров'я (є протипоказання переривання вагітності); вагітність як символ нового етапу в житті [7].

Проте конструктивна мотивація вагітності, бажаність дитини ще не є ознакою зрілого батьківства й запорукою формування соціально зрілої, цілісної особистості. У кожному випадку батьки прагнуть ретранслювати свою систему цінностей і світогляд у процесі виховання дітей. У випадку визнання дитини як самоцінності доречно говорити про артефакти в системі виховання і «м'яке насильство» з боку батьків (О.Ліщинська). Якщо дитина є цінністю для батьків, то вони шкодять, не усвідомлюючи, блокуючи прояви самостійності дитини й пригнічуючи її волю, копіюючи традиційні культурні схеми правильного виховання, утримуючи велику дистанцію в спілкуванні з дитиною. Батьки прагнуть прищепити дітям свої страхи, тривоги і неадекватні зразки взаємодії з оточенням. Кажучи образно, вони прагнуть прищепити дитині своєрідну «антивірусну програму». Але ці програми грішать одним істотним недоліком: активну роль батьки залишають за собою, а не за дитиною. У результаті саме цей батьківський захист і виявляється слабкою ланкою в системі взаємин дитини із зовнішнім світом [5].

Зміни у мотиваційній сфері жінки відображаються на ставленні до вагітності (адекватне, ейфоричне, тривожне, амбівалентне, відторгуюче) та на зміні характеру *переживань*, що переважають на різних етапах вагітності (наступні чинники формування моделі материнства). Ця група переживань пов'язана з природними змінами сприйняття себе як на тілесному, фізіологічному, так і на психологічному рівнях. Усвідомлення й прийняття факту вагітності є вихідним пунктом для розвитку творчої адаптації до нової життєвої ситуації [2]. Найоптимальнішим варіантом

є прийняття вагітності на трьох рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому. Розуміння факту своєї вагітності не завжди супроводжується емоційним прийняттям цієї події й змінами в поведінці. Це може виявлятися в негативному ставленні до вагітності (емоційний рівень), приховуванні факту, а також підтримуванні колишнього способу життя (поведінковий рівень). З моменту усвідомлення і внутрішнього прийняття себе як майбутньої матері в жінки виявляється різного ступеня амбівалентне ставлення до вагітності. Воно проявляється в наявності суперечливих афектів, страхів і побоюваннях, пов'язаних із майбутніми пологами, які іноді доходять до паніки, невпевненості у своїх здібностях народити й стати повноцінною матір'ю. Можливі страхи за здоров'я та долю майбутньої дитини, побоювання щодо матеріального положення сім'ї тощо. Вагітність також пов'язана зі змінами образу тілесного «Я» і відчуттям власної сексуальної непривабливості. До цієї групи переживань відносять також симптом емоційної лабільності (Р.Овчарова), який характеризується емоційною дезадаптивністю. В одних жінок може виникати відчуття повного задоволення собою, в інших, навпаки зростає пасивність, спостерігається легка депресія.

Відчуття внутрішніх рухів дитини дозволяють вагітній жінці остаточно прийняти факт материнства. У цей період у неї формується ставлення до дитини як до окремої істоти, виникає внутрішній діалог з нею, починає формуватися її образ. У нормі цей період забарвлений у теплі емоційні тони. Фантазії й очікування матері під час вагітності впливають на перші реакції до новонародженого. Відчуття й настрої, які супроводжують тілесні зміни, сприяють регресії і дають вагітній жінці шанс вирішити ранні й теперішні конфлікти між нею та її матір'ю, а також інтегрувати свої фантазії в оформлений образ дитини. Вагітність є кульмінацією бажань, які зародилися ще в ранньому дитинстві, а також підтвердженням ідентифікації з матір'ю. Те, наскільки жінка здатна вирішити конфлікти періоду дитинства, інтегрувати ранні бажання і фантазії теж впливає на її перші реакції на дитину та спілкування з нею.

Перебудова мотиваційної системи в напрямку посилення мотиву, пов'язаного з материнством, є найбільш типовим варіантом особистісних змін у вагітних жінок. Найважливішим підсумком розвитку особистості у цей період є поява у матері особливого комплексу психологічних новоутворень – готовність до материнства, тобто особливий психологічний стан матері, який задовольняє найважливіші психологічні потреби немовляти в безпеці, підтримуванні інтересу до зовнішнього світу і любові. Відсутність можливості задоволення цих потреб традиційно розглядається як психологічна загроза психічному здоров'ю дитини (Дж.Боулбі, М.Ейнсворт, Е.Еріксон).

Психологічна готовність до материнства розуміється як історично й онтогенетично сформована функціональна система зі своєю структурою і логікою розвитку, яка існує в потенційній і актуальній формі, відображає підготовленість психіки жінки до материнства як діяльності, забезпечує в актуальній ситуації материнства умови розвитку для дитини і подальшого саморозвитку жінки як особистості [4]. Їй притаманні еволюційний, соціальний і особистісно-екзистенційний сенс. Психологічна готовність до материнства є динамічним утворенням, обумовлює поведінку жінки під час вагітності, настроїв на пологи, особливості взаємодії з дитиною до і після її народження (О.Баженова, Л.Баз, О.Копил, С.Мещерякова й ін.).

Як окремий значущий соціально-психологічний фактор хочемо виокремити *якість стосунків батьків як подружжя*: емоційна близькість, співпереживання й

турбота один про одного, психологічна сумісність, які допоможуть прийняти нові батьківські ролі й відповідні обов'язки, перерозподілити навантаження й встановити нові внутрішні і зовнішні кордони сім'ї.

Факт народження дитини означає перехід діадичних взаємин у сім'ї у триадні: формується трикутник взаємин, що включає в себе батьків і дитину. Проте триангуляція має місце вже в період вагітності, оскільки ще не народжена дитина імпліцитно є в сім'ї. Поняття «трикутник» уперше ввів М.Боуен і сьогодні воно широко використовується в психології та психотерапії сім'ї. Трикутники – це будь-які взаємини з трьома каналами зв'язку. Основний сімейний трикутник складається з батька, матері та дитини. Існує припущення про те, що взаємини будь-яких двох учасників трикутника залежать від його третьої сторони. Чим ближчими один до одного є двоє людей, що входять у трикутник, тим більша дистанція між ними й третім учасником даної структури. Формування трикутників і залучення третього в стосунки зазвичай сприяє зниженню напруги в первісній діаді. У період після народження дитини на периферії трикутника, як правило, знаходиться батько, а між матір'ю й дитиною утворюються симбіотичні відносини. У той же час роль батька дуже важлива для існування діади «мати – дитина». Вона полягає в тому, що він може періодично брати на себе функції доглядальника, дозволяючи матері на якийсь час дистанціюватися від дитини й відпочити від інтенсивних стосунків з нею. Таким чином, він на деякий час стає «символічною матір'ю дружини» [3].

Вагомим соціально-психологічним чинником формування й реалізації моделі материнства є наявні у жінки *ресурси та стратегії подолання кризових ситуацій і явищ*. Народження нового члена сім'ї є кризовою подією, яка дестабілізує сімейну систему й може призвести до низки труднощів. Так, перед подружжям постає необхідність знову перебудовувати взаємовідносини (актуалізуються проблеми ієрархії, близькості та ін.), які стабілізувалися на попередній стадії. Змінюється склад сімейних підсистем, виникають нові аспекти відносин з родичами. Усе це для деяких членів сім'ї стає джерелом болючих переживань. За висловлюванням С.Мінухіна, народження дитини знаменує появу в сім'ї нової дисипативної (впорядкувальної) структури. Це незмінно призводить до переструктурування подружнього холоду (подружньої підсистеми) і нерідко ставить під загрозу існування всієї родини [6].

Ресурси – це те, що допомагає людині впоратися зі стресовою ситуацією. Значущими для сім'ї є особистісні, сімейні ресурси, а також зовнішні, соціально-орієнтовані ресурси. Особистісні ресурси: батьківські почуття до дитини («моя дитина – моя найголовніша радість»); якість «hardy» (прагнення і здатність «вистояти», подолати); фізичне здоров'я батьків, уміння відпочивати й відновлюватися, здоровий спосіб життя, самоосвіта і самозростання. Сімейні ресурси: міцні подружні стосунки, розуміння й участь інших членів сім'ї, допомога і підтримка родичів, згуртованість всіх членів сім'ї, шанобливе ставлення один до одного, наявність спільних цілей і єдиної системи цінностей, бажання максимально проявити й реалізувати власні можливості, допомогти в цьому своїм близьким, сімейна гнучкість, тобто здатність сімейної системи адаптуватися до змін зовнішньої і внутрісімейної ситуації. Соціально-орієнтовані ресурси: матеріальний достаток, підтримка друзів, відкритість сім'ї, чіткі зовнішні кордони [10].

Ще одним фактором формування моделі материнства є *способи самореалізації жінки та її спосіб життя* (замкнутий чи активний), професійна зайнятість жінки

(«украдене материнство»). Досить гострою в цей період постае праблема дефіциту самореалізацыі в матэры, дзейнасць якой абмежана ліше турботою пра дзітynu та сім'ю. У жанок, раніше зайнятых власною кар'єрою, могуць вынікнуць пачуття незадаволенасці й заздрасці стасовна актывнага сацыяльнага жытця чалавіка. Іноды вынікае надмірна залучення матэры да догляду за дзітynою як спосіб кампенсацыі недастатнага насычанага жытця. Асабістасна крыза жанкі можа стати дадатковым фактаром, што дестабілізуе сімейну сістему в гэты період.

Выводы. Материнства – адна із сацыяльных жаночых ролей, таму нават і калі в жаночай прыроды і закладена патрэба быці матэры, суспільныя нормы і ціннасці робляць вызначальны ўплыў на фармування і праявы моделі материнства. Родынныя міфы і кантрамінацыі, досвід спілкування з власною матэры, асаблівасці стасовнага вихавання є не менш вагомымі чыннікамі фармування моделі материнства. Стаўлення да стасовнага жытця, да момэнта зачатця, рашэння пра зберажэння вагітнасці, мотывацыя народжэння дзітynы, палітра пережывань жанкі у гэты період є наступнаю групою фактарів, які ўнутрышня дэтэрмінауюць фармування моделі материнства. Так, мотыв, пав'язаны з материнством, набуваючы да канца вагітнасці прывідную роль в іерархыі мотывів у вагітнай жанкі, спрыяе: зніжэнню рызыку дезадаптацыі жанкі в пасляпологовы період; насычэнню іі афектыўнага поля радасцю ачыкування і прыняття дзітynы; захысту немовляты від неспрыятыльных ўплывів і арганізацыі спрыятыльных ўплывів сярэдовишча. Важлывымі сацыяльна-псіхалогічнымі чыннікамі фармування моделі материнства є якасць стасунків падружнага холону, асабістасны, ўнутрышнясімейны і сацыяльны рэсурсы падолавання крызовых сітуацыяў, ступінь самореалізацыі жанкі у рэзных сферах жытця.

Перспектывы падалышых навуковых развідок у даному напрамі вбачаемо у даслідженні псіхалогічных асаблівасцей фармування моделі материнства у неповнолітніх пароділь, у разробці праграмы псіхалогічнай падтрымкі неповнолітніх матэрів з мотыву папярэдження відмовы від дзітynы, змцнэння мотывацыі материнства.

Літэратура:

1. Адлер А. Воспитание и проблемные дети / А. Адлер // Родители и дети: хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – С. 106–121.
2. Баз Л.Л. Послеродовая депрессия. Эмпирические исследования психологических феноменов / Хрестоматия по перинатальной психологии. Психология беременности, родов и послеродового периода. – М.: Издательство УРАО, 2005. – с. 235-245
3. Витакер К. Танцы с семьей : Семейная терапия : символический подход, основанный на личностном опыте / Витакер К., Бамберри В. ; [перев. с англ. А. З. Шапиро]. – М. : Класс, 1996. – 214 с.
4. Копыл О.А. Выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка [Электронный ресурс] / О.А. Копыл, О.В. Баженова, Л.Л. Баз. – Режим доступа: <http://www.psymama.ru/articles/kopyl1.html> (Дата обращения 10.05.2016).
5. Лішынська О. А. Інформаційно-псіхалогічна безпека: концепція соціокультурного імунітету: монографія / О. А. Лішынська. – Івано-Франківськ : Кузів Б. П., 2013. – 144 с.
6. Минухин С. Техники семейной психотерапии / Минухин С., Фишман Ч. – М. : Класс, 1998. – 304 с.

7. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Олифирович Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велета Т. Ф. – С. Пб : Речь, 2007. – 360 с.
8. Трушкина С.В. Нормативные модели материнства у женщин с социально приемлемым и девиантным родительским поведением : на материале женщин с детьми раннего возраста : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.13 [Электронный ресурс] / Трушкина Светлана Валерьевна. – Москва, 2012.- 116 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/psixologia-razvitja/> (Дата обращения 15.05.2016).
9. Фанти С. Микроспихоанализ / С.Фанти. – М., 1995. – 220 с.
10. Федоришин Г.М. Психологічні проблеми сімейного виховання : навчальний посібник / Галина Федоришин. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2013. – 224 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: рефлексивно-диспозиційна концепція, готовність до підприємницької діяльності, когнітивний, емоційний і поведінковий компонент готовності.

Keywords: reflexive disposition concept, commitment to entrepreneurship activity, cognitive, emotional and behavioral components of readiness.

Перехідний період від однієї системи суспільно-економічних відношень до іншої завжди пов'язаний з великими ускладненнями. Специфіка психолого-економічних проблем сучасного періоду визначається необхідністю засвоєння нового підприємницького досвіду, бо саме мале і середнє підприємництво несе у собі потенціал економічних трансформаційних змін. Сучасні ринкові відносини постійно супроводжуються посиленням конкуренції, що призводить до необхідності впровадження сучасних методів, форм та інструментів управління економічним простором господарювання.

Одним із ключових моментів формування підприємницького потенціалу виступає залучення до бізнесу обдарованої (креативної) молоді, яка дуже швидко адаптується до змін, має нові ідеї ведення бізнесу та готова здобувати знання з сучасного ведення підприємницької діяльності. Продовжуючи наші дослідження [1] в напрямку **диспозиційно-рефлексивної концепції** особистості зазначимо, що її структурні компоненти утворюють інваріантно організовану систему, в якій базові компоненти визначають стійкість поведінки, почуттів і відношень з людьми; середній рівень визначає збалансовану систему узагальнених соціально-економічних установок на різноманітну взаємодію з господарським середовищем у виробничих ситуаціях; а ситуаційні компоненти визначають готовність до оцінки і дії у конкретних (мікро-економічних і соціальних) умовах підприємницької діяльності.

Часто молоді підприємці, застосовуючи адаптивні стратегії у протидії ризикам і загрозам для своєї підприємницької діяльності, не враховують ступінь власної готовності до підприємницької діяльності. Тому, необхідною умовою успішного ведення бізнесу, протидії ризикам і загрозам виступає **готовність до підприємницької діяльності**, під якою Чайкіна А.О. [2] розуміє здатність і вміння особистості до ефективних дій у економічному просторі господарювання, що підтримують та підсилюють підприємницький потенціал, створюючи його конкурентні переваги. Такий підхід до визначення передбачає врахування наявних компонентів готовності та здатність їх до використання. Тому, рівень готовності до підприємницької діяльності необхідно

розглядати через емоційний (особистісне і мотиваційне ставлення до підприємницької діяльності), когнітивний (розуміння суті і змісту підприємницької діяльності) та поведінковий (активність у реалізації підприємницької діяльності та стилі комунікативної взаємодії) компоненти.

Як свідчать наші дослідження протягом останніх років, які були проведені серед студентів м. Полтави з таких напрямів спеціальності, як: економіка підприємства, економічна кібернетика, автомобільний транспорт, нафта і газовидобування, *на емоційному рівні*: 93,3% студентів не задоволені існуючими професійними перспективами і 80% хотіли би займатися підприємницькою діяльністю, особливо 66,7% – у сфері послуг. При цьому 96,7% студентам важливо відчуття власного успіху у діяльності і 86,7% вважають, що часто досягають того, чого прагнуть. Якщо деякий час немає у них ніяких справ, то 56,7% втрачають від цього спокій. По 33,3% респондентів, у випадку економічної кризи, хвилювалися б за її соціальні наслідки, другі – шукали б спосіб отримати користь з цього, а інші – відсторонено чекали би подальшого розвитку подій. *На когнітивному рівні*: 43,3% студентів вважають, що тільки великий бізнес може створювати робочі місця, 36,7% – надають перевагу середньому, а 20% – малому бізнесу. По 50% студентів як знайомі, та і ні з процедурою відкриття власної справи і 70% знають що таке старт-ап. 40% вважають, що стартовий капітал залежить від виду діяльності, а 53,3% підкреслюють, що ефективною буде та діяльність, дохід з якої у два рази перевищує витрати на нього. 43,3% студентів вважають, що підприємницька діяльність пов'язана з ризиком, 33,3% оцінюють її як агресивну боротьбу за прибуток, а 23,3% віддають перевагу інтелектуальній конкуренції. При цьому 43,3% респондентів вважають, що здібності і освіченість допомагають створенню власного бізнесу, 40% віддають перевагу наявності певного капіталу, а 20% готові ризикувати і при мінімальних можливостях. 36,7% студентів вважають, що при створенні власного бізнесу особливо заважає система влади, а 30% – відсутність коштів для започаткування власного бізнесу. *На рівні поведінки*: у 76,7% студентів відсутній досвід з підприємницької діяльності, тому 73,3% хотіли би відвідувати семінари-тренінги по організації та відкриттю власного бізнесу, а 40% готові платити за такі заняття кошти, у розмірі 500-800 гривень, хоча 76,7% вважають, що вони здатні ефективно самостійно вирішувати виробничі проблеми. 80% респондентів постійно відстежують рівень власного добробуту і 53,3% вважають, що успішна кар'єра дає можливість заробити гроші, а 40% вважають, що добробут залежить від вміння ризикувати і інвестувати наявні гроші у справу. При цьому 63,3% наголошують, що багато з розпочатих справ вони доводять до кінця і 96,7% прагнуть самостійно приймати рішення. 46,7% студентів готові надприбутки спрямувати на відкриття власної справи, а 33,3% надають перевагу матеріальному забезпеченню власного життя.

Аналіз таких даних дозволяє зробити висновок, що готовність до підприємницької діяльності у більшості студентів є тільки на емоційному рівні (80%), а на когнітивному і поведінковому рівні спостерігаються розбіжності між бажаним і реальним. Тільки 20% студентів на когнітивному рівні і 40% на поведінковому рівні мають усвідомлений і актуалізований підприємницький потенціал для запровадження власної справи.

Така ситуація обумовлює необхідність у проведенні, із вмотивованими студентами, семінарів-тренінгів по формуванню у них перспективного мислення щодо

організації та відкриття власного бізнесу, застосовуючи спеціально розроблені програми в інтерактивному режимі (наприклад, створення персонального SWOT-аналізу для діагностики своїх сильних і слабких здібностей до підприємницької діяльності, тренінгових занять, ділових і рольових ігор, тощо). Також необхідні системні і комплексні заходи щодо формування підприємницького потенціалу ще в студентські роки, що дозволить їм виступати в якості позитивного екстернару для бюджетної підтримки держави та створення бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів на базі вищих навчальних закладів.

Література:

1. Чайкіна Н.О. Вплив «Я»-базового і «Я»-ситуаційного на адаптивну стратегію особистості. / Наталія Чайкіна // Психологія і особистість. Науковий журнал. – 2013. – № 1(3). – С.45–58.
2. Чайкіна А.О. Науково-методичні засади формування підприємницького потенціалу регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Аліна Чайкіна; ПолтНТУ. – Полтава, 2015. – 20 с.

Salnikova Svitlana

Doctor of Philosophy, PhD in Sociology,
Associate Professor at Department of Sociology and Social Work,
Lesya Ukrainka Easter European National University, Lutsk, Ukraine

Lishchuk-Torchynska Tetiana

Doctor of Philosophy, PhD in Philosophy,
Associate Professor at Department of Sociology and Social Work,
Lesya Ukrainka Easter European National University, Lutsk, Ukraine

CONCEPTUAL FRAMEWORK THE STUDY OF PROFESSIONAL SOCIALIZATION OF STUDENTS

Basics of successful professional specialists are placed in the system of university education. One of the conditions is to provide the study of the process by the empirical sociology. The paper is proposed the theoretical approaches and research methods to study the professional socialization of students who study at Ukrainian universities.

The material of article will give possibility to researchers in field of higher school to develop an integrated approach to the study of the professional student's socialization.

Key words: model of «professional student's socialization», professional developing environment, motivation, values.

Theoretical approaches. According to the theory of social capital of P. Bourdieu, education as a single field is the central mechanism of socio-economic and cultural reproduction; here individuals, groups, and institutions arrange relationships and influence on socialization of participations. The choice of higher education requires initial capital (e.g. intellectual) and is conditioned by the expected capital (e.g. symbolic). Within the framework of this approach it will be investigated the degree of heterogeneity of the studied group from the point of view of expression of professional orientations: orientation to work as a source of profit, orientation to career development or orientation to implementation of calling [3; 4].

They can find specific university culture as a significant factor of student life on the basis of Bourdieu theory. The university culture shapes patterns of perception, thinking, system of values and actions (communication, connections, relationships, etc.).

University socialization should analyze from the point of view of a student. Social world (and professional world as its constituent part) may be considered only in connection with positions, goals and interests of persons who interact. According to P. Berger and T. Lukman concept, acquaintance with the alternative worlds in the process of the secondary socialization is possible, and the question of agreement of the primary and secondary socialization for subjects of the educational process arises, that is, integration of the acquired social experience into the professional scope of occupation. Also, processes of mastering of a profession and professional skills, professional self-perfection are interpreted as fundamentally included ones into the scope of social, professional and individual self-realization of a person [2].

The practical orientation of professional socialization (education) should study on the basis of competence approach. According to John Raven, discovering students' value system, experience of new behavior styles, participation in independent studies are the ways of competences formation in universities. The condition of professional socialization of students is the developing environment (climate) [9].

For the analysis of relations between the value system of a student's personality and peculiarities of his professional socialization they can use Inglehart's modernization theory and Schwartz's theory of the universal value content.

So, we propose defining:

Professional socialization of a student includes gaining (1) motivation, values, attitude towards higher education and profession, (2) professional knowledge, experiences and skills under conditions of (3) the developing environment that leads to (4) formation of professional identity.

According to this author's definition, the most appropriate conceptual model of our study is the model of «professional student's socialization» [7, 4; 6].

Socialization model is constructed as the intersection of two axes-levels: an individual level (prospective students, students, novice professionals) and a group level (personal community, university, professional community).

In presenting of the pre-university period we set limits to studying the system of motivation, values, attitudes concerning the choice of a university and specialty. The study

of post-university period by means of studying of social chances of professional sociologists is the prospect of a new research project.

The university period is in the main focus of this project.

Research methods, and data collection instruments. We offer to conduct some sociological empirical researches (e.g. [8]). As soon as data collection and analysis, interpretation of results, drawing conclusions, using quantitative and qualitative methods and their integral combination are realized within one project, so the study design with the combined methods is determined as follows:

- chronological order – consecutive;
- status of approach – equal [5].

A range of strategies of data integration according to mixed-method studies [1] that we will apply, among them we distinguish:

- Use of results of the analysis of one type of data in order to develop approaches to the analysis of another kind;
- Generalization of data obtained from various sources for further mutual integration;
- Use of qualitative and quantitative information from one data sources;
- Flexible integration analysis, that is, its each following stage is caused or based on the previous ones.

Conclusion. The project will give possibility to administrations of Ukrainian universities hear «the voice of students», and to students – to take an active part in improving the process of professional socialization.

References

1. Bazeley, P. (2009), Editorial: Integrating Data Analyses in mixed Methods Research, *Journal of Mixed Method Research*, July 2009, Vol. 3, No. 3, pp. 203–207.
2. Berger, P.L., Luckmann, T. (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY : Anchor Books.
3. Bourdieu, P. (1986), *The Forms of Capital*, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, In J. Richardson, J. G. (ed.), New York, Westport, London, Pp. 241–258.
4. Bourdieu, P., Passeron, J. (2000), *Reproduction in Education, Society and Culture*, translated from the French by Richard Nice, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi in association with *Theory, Culture & Society*, 235 p.
5. Johnson, R. B., Christensen, L. B. (2012), *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*. Fourth Edition, Boston, MA: Allyn and Bacon, 622 p.
6. Page, G. (2004), Professional socialization of valuation students: what the literature says, *Proceedings 10th Pacific Rim Real Estate Society Conference*, Bangkok, 25–28 January 2004.
7. Weidman, J. C., Twale, D., Stein, E. L. (2001), *Socialization of graduate and professional students in higher education*, ASHE-ERIC Higher Education Report, Vol. 28, No. 3, San Francisco, accessed 31 July 2003, Available: Wiley Interscience.
8. Лішук-Торчинська, Т., Сальнікова, С. (2008), Методичні особливості організації і проведення загальноуніверситетського соціологічного дослідження «Викладач очима студентів», *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, № 800, С. 172–177.
9. Равен, Дж. (2002), *Компетентность в современном обществе выявление, развитие и реализация*, пер. с англ. М., Когито-Центр, 396 с.

Муляр В. І.

доктор филозофських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

РАЦИОНАЛЬНІСТЬ ЯК СТРИЖНЕВА ОСОБЛИВІСТЬ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГАРМОНІЇ ФАУСТІВСЬКОГО ПЕРІОДУ

В одному з попередніх моїх матеріалів про гармонію (див: Гармонія: деякі особливості західноєвропейської моделі фаустівського періоду // *Ekonomu. Panstwo i Prawo. Dyskusya o wspolczesnej nauki. Zbiór raportów naukowych. Konferencja Międzynarodowej Naukowo – Praktycznej* (30.08.2015 – 31.08.2015. – Str. 41-44.) йшлося про другий (фаустівський за термінологією О. Шпенглера) період становлення західноєвропейської моделі гармонії. Зокрема, називалися головні риси гармонії цього періоду – раціональність, людиноцентризм та самопіднесення людини (самореалізація). Зараз мова піде про першу з них.

Кульмінаційним моментом в процесі зміни моделей гармонії в історії західноєвропейської цивілізації, безсумнівно, стала епоха Відродження. Почавшись як відродження античності в усій її цілісності (світогляді, філософії, мистецтві, науці тощо) і формально продовжуючи традицію давньогрецьких засад свободи, людини, гуманізму, Відродження все ж таки, на мою думку, якісно різниться від усіх попередніх епох. Саме тим, що народжує нову, справжню для європейської людини, історію. Історію руху, енергії, боротьби, вічного становлення. Порівнюючи аполонівську і фаустівську епохи в історії Західної Європи, О. Шпенглер зазначає, що навіть удаваний під античність стиль Ренесансу отримує в колі Брунеллескі (Філіппо Брунеллескі – італійський архітектор, скульптор і вчений – один з основоположників архітектури Відродження і творець наукової теорії перспективи – В. М.) значення руху енергійного і такого, що виключає будь-яке інше, і вступає у відкриту боротьбу з готикою (яку, однак, жоден із засновників Ренесансу не зміг в собі подолати). Бароко воювало проти Ренесансу, класицизм – проти бароко. Навіть західне чернецтво в особі францисканців і домініканців проявляється у формі орденського руху, в протигагу ранньохристиянській, відлюдницькій формі аскетизму. І для фаустівської людини неможливо приховати цей основний образ свого буття, не кажучи вже про те, щоб змінити його [2, с. 477-478].

Очевидно, що нова епоха, з її особливим розумінням людини, її сутності в родовому значенні, особливостей життєдіяльності та особливих цілей існування сформувалась не на порожньому місці. Вище вже було сказано про те, що не варто говорити про якісь чисті соціокультурні типи в історії західноєвропейського соціуму, в тому числі і моделей гармонії. У піфагорійського і гераклітівського розуміння гармонії, крім суттєвих відмінностей, звичайно, були і спільні риси. Саме ці, базові типологічні особливості західного світу, незалежно від періоду його розвитку, об'єднують цей світ як єдиний і неперервний процес. Важливо вирізнити такі риси.

Однією з засадних особливостей західноєвропейської моделі соціокультурного формування, на нашу думку, є раціональність, базована на ідеї розуму як визна-

чальної характеристики як самої людини, так і буття взагалі. І хоча цю рису західноєвропейця ми чітко спостерігаємо з часів Відродження, різноманітні її прояви можна побачити з самого початку розгортання європейської спільноти як такої.

Насамперед скажемо про матеріалістичну філософію стародавніх греків, яка лягла в основу формування їх ментальності. Їх прагнення осягнути зовнішнє, навколишній світ так чи інакше зумовили відповідні методи його пізнання. Це методи практичні, такі, які ґрунтувалися на спостереженні та його раціональному осмисленні. Давня західноєвропейська людина, на відміну від давньої східної людини, з часу пошуку так званої матерії у освоєнні буття неодмінно вдавалася до того, що вона бачила, чула, до чого торкалася. А на основі таких даних прагнула розуміти буття. Таким чином, вже самою постановкою проблеми про те, що є світ, які його матеріальні засади, що є першоосновою світу, стародавні греки визначили себе як соціум, який неминуче має застосовувати раціональне мислення для пояснення буття.

Другою ланкою в процесі послідовного становлення раціональності як однієї з визначальних рис західноєвропейської соціокультурної моделі буття можна назвати потребу логічного мислення. Як здається, вона органічно впливає з самої суті європейської людини давньогрецького періоду – людини, що прагне розуміти і орієнтуватися в навколишньому світі. Недаремно і науки, які займаються логічним мисленням і ґрунтуються на ньому, виникають в давньогрецькому середовищі. Приклади математики і особливо логіки підтверджують цю думку. Саме Давня Греція дала світовій культурі Сократа, Платона, а особливо Арістотеля як засновника формальної логіки. Варто зважити також і на те, що Стародавній Рим дав світовій цивілізації юриспруденцію, яка, як відомо, також заснована на логічному мисленні.

Завершуючи аргументи на користь раціональності як основної риси західноєвропейської соціокультурної реальності, яка пробивала собі шлях з самого початку розгортання цієї реальності, наведемо думку К. Ясперса. Говорячи про специфіку західного світу, цей німецький мислитель пише: «Раціональність, яка ні перед чим не зупиняється, відкрита силі послідовної логічної думки та емпіричної данності, які повинні бути завжди і всім посилені. Вже грецька раціональність відрізняється від східного мислення відомою послідовністю, яка дозволила закласти основи математики і завершити формальну логіку. Корінним чином раціональність Нового часу стала відрізнятися від східного мислення з кінця середніх віків. Наукове дослідження проходить тут нескінченний шлях, будучи критично спрямованим на кінцеві висновки в сфері особливого, при постійній незавершеності в цілому. В сфері суспільних зв'язків робиться спроба, в передбаченні юридичних рішень правової держави, досягнути можливих меж розрахунку життєвої діяльності людей. В господарських підприємствах точна калькуляція визначає кожен крок.

Тим самим Захід пізнає межу раціональності з такою ясністю, яка ніде більше не існує»[3, с. 86].

Якщо потребу раціональності західноєвропейської людини аполонівського періоду (піфагорійська модель гармонії) можна пояснювати як буттєву і органічно притаманну європейцю, то в часи Відродження і особливо в Нові часи така буттєвість раціональності отримує суто об'єктивну, певним чином, зовнішню основу. Вона криється в корінному перевлаштуванні економічних засад західноєвропейського суспільства. Йдеться, насамперед, про зародження в часи Відродження і бурхливий

розвиток в Нові часи капіталізму як економічної системи. Потреба максимального прибутку зумовила нагальну необхідність нової, досі невідомої світу, організації виробництва. Такої організації, яка б забезпечувала вищу продуктивність праці, ніж в часи феодального, за своєю суттю натурального господарства. Такий виклик історії був сприйнятий європейською людністю як необхідність точного розуміння економічних процесів, виробництва зокрема, взаємовідносин людини і природи. А це неодмінно тягнуло за собою осмислення розуму, інтелекту, врешті науки як особливої сили, яка дає можливість свідомо керувати, а значить володіти процесом виробництва. Фактично така ситуація виводила західноєвропейську людину на новий рівень відносин з природою як єдиним предметом виробничих процесів і джерелом економічних успіхів. «Знання – сила» – ці слова засновника філософії Нового часу Ф. Бекона стали символом і найкращим виправданням життєдіяльності людини. Раціональність отримує новий, могутній поштовх. Постійно в той час культивована, вона давала можливість не тільки науковим чином пояснювати природну сировину, але і саме виробництво. Раціональність стала головним інструментом у вирішенні одвічного питання людини про ефективність своєї праці, вигідного співвідношення затрат людини і отриманого нею прибутку, своєрідного стану «економії мислення» та «економії діяльності». Раціональність в часи Відродження – це початок епохи в освоєнні західноєвропейською людиною нових стандартів мислення і діяльності.

Необхідно сказати про те, що посилення раціональності як однієї з головних рис соціокультурних, духовно-ментальних вимірів європейської людини зачепило не тільки економічні процеси. Саме в цей час зароджуються, з одного боку, лібералізм як економічне, а також і політичне явище, з іншого – консерватизм. З'являються спроби раціоналізації політичного, державного життя в країнах Західної Європи. Це проявилось, насамперед, у виникненні нових суб'єктів політичного життя – політичних партій, що мало для європейського соціуму неабияке значення і характеризувало, в першу чергу, новий зміст суспільної потреби поділу праці. Так само як капіталістичне виробництво символізувало ідею спеціалізації та поділу діяльності в сфері економіки, виробництва, так само факт політичних партій символізував цю ідею в сфері політичного виробництва.

Нарешті, варто зазначити, що раціональність в часи Відродження і особливо в Нові часи отримує знаковий статус в науках, насамперед у філософії. Саме ці епохи дають Європі відомих апологетів розуму, таких як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Р. Декарт, Дж. Локк, Г. Ф. Лейбніц, Б. Спіноза та ін. До того ж варто додати, що ідея раціональності заповонила собою і твори відомих суспільствознавців – Ф. Вольтера, П. Гольбаха, Д. Дідро, Ж. Ламетрі, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, та ін. Серед них особливо треба відзначити працю Ш. Л. Монтеск'є «Про дух законів», де автором була зроблена одна з перших спроб наукового обґрунтування раціонального влаштування держави як органу управління суспільними процесами. Французький вчений вперше сформував принцип поділу влад, а також ідею стримок і противаг у взаєминах законодавчої, виконавчої та судової гілок влади [1, с. 141-151].

Раціональність як суттєва риса феномену гармонії західноєвропейської людини фаустівського періоду, безсумнівно, стала ключовим фактором подальшої долі європейства. Можна твердо говорити про те, що і до сьогодні раціональність – це висхідна умова функціонування європейської спільноти вже у рамках Європейського Союзу.

Література:

1. Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов. – Т. 1. Ч 1. / Сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. – К.: УМК, ВО, 1991. – 292 с.
2. Шпенглер О. Закат Европы. – Ростов н/Д. : Изд-во «Феникс», 1998. – 640 с.
3. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Грабовська І.М.

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Центру українознавства
філософського ф-ту КНУТШ,
Київ

РОСІЙСЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ І СУЧАСНА УКРАЇНА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Ключові слова: Україна, Росія, колоніалізм, неоімперська доктрина, неоколоніалізм, імперія неколоніального типу.

Одним з головних пунктів путінської пропаганди є твердження про народи-брати та єдиний народ. Саме у цьому пункті неоімперська ідеологія сучасного Кремля можливо найбільш послідовно демонструє власну прихильність та послідовність до базових імперських доктрин Росії, розпочинаючи своє повернення «к корням и древним устоям» від самодержавства. Подібні месиджі покликані завуальовати не більше, ні менше як колоніальну сутність та неоколоніальні прагнення Москви. Тому то такими небезпечними є твердження деяких українських науковців та й аналітиків про те, що Україна ніколи не була колонією. Вона нібито мала особливий статус всі свої понад 300 років перебування під владою «білого царя, православного». В чому полягає той статус – то вже проблема конкретної аргументації, але неважко помітити, що подібна позиція в головному співпадає з усталеним російським міфом про внутрішню неподільність, братерськість, злиття українського та російського народів. Як відомо, саме на пункті заперечення окремішності, отже, права на власну долю та суверенність українців закінчується демократизм, лібералізм, зрештою, прагнення справедливості у стосунках двох народів для російських інтелектуалів від консерваторів до лібералів. Абсолютна більшість навіть притомних російських аналітиків, істориків, науковців твердять як мантру стару погодінську доктрину про спільність долі, характеру, ментальності тощо. То про який колоніальний гніт з боку старшого брата може йти мова? Якщо так вже принципово, то можна і столицю єдиної Русі перенести до Києва, як то не так давно пропонував ліберал і демократ, один із засновників росієведения (до речі, в підручниках з цієї дисципліни саме і прописується, що Київська Русь – то початок великої Росії) Ігор Чубайс.

Професор Борис Соколов наголошує, що в російській історичній науці ось уже два десятиліття поняття «колоніалізм» стосовно російської політики перебуває під заборонаю [3]. Не рік чи два тому виникла ця ситуація. Ще на початку 2000-х, коли існував спільний науковий простір між Україною та Росією, у статтях для російських наукових журналів наполегливо радилось не вживати слово «колонія», «колоніалізм» та «постколоніальний період» щодо України та всіх країн постсоветського простору. А якщо це ще й було винесено у заголовок, стаття просто не проходила рецензування, про що відверто і повідомлялось редакцією видання.

У радянські часи, наголошує Б. Соколов, і то була дещо краща ситуація. Дуже стримано, але говорилося в деяких монографіях і підручниках про «колоніальну політику царизму» на Північному Кавказі чи у Середній Азії. Бо ж Ленін писав про Російську імперію як про «тюрму народів», і цього не можна було оминати. Контрастом мала бути радянська політика, спрямована на «дружбу народів», «братерський союз», «розквіт соціалістичних націй» – і при цьому категорично замовчувалися елементи колоніалізму в цій політиці, геноцид українців та кримських татар, масове винищення казахів, депортація ряду народів Північного Кавказу у 1944 році [3].

В Росії сьогодні і на рівні знаних політиків, і на рівні користувачів соціальних мереж дуже популярно нагадувати, що у США, мовляв, нищили індіанців. А от про те, що за перші півстоліття російського панування у Приамур'ї кількість ніхів скоротилася у п'ятеро, ніхто не згадує. Саме колоніалізмом була політика Російської імперії в Сибіру, на Кавказі, в Середній Азії. Хто жив на цих територіях до приходу росіян, як ці народи жили до включення до складу Росії, яким було це включення, як змінилося після нього життя цих народів? Такі незручні питання обходяться стороною, замовчуються. Таке табу на вживання поняття «колоніалізм» стосується не тільки історичної, а й інших гуманітарних наук, коли йдеться про Росію. Про США, про Британію, про Францію – дозволено, про Росію – не можна.

Більше того, активно пропагується ідея справедливого ставлення, рівності та рівноправності всіх народів у складі «великої» Росії. Так відомий науковий аналітик, ідеолог сучасної Росії С. Кара-Мурза стверджує, що Росія – це не просто держава, це ціла окрема цивілізація, яка витворила із частини слов'янського світу імперію неколоніального типу. Що це за таке унікальне явище, автор не пояснює, але стверджує, що народи добровільно «стягнулися» довкола «русского ядра». «Здесь не было этнических чисток и тем более геноцида народов. Не было планомерной насильственной ассимиляции, не создавался «этнический тигель», сплавливающий все народы и племена в новую нацию, не было и апартеида, закрепляющего разные народы в разных цивилизационных нишах» [2, с. 25], – заявляє С. Кара-Мурза. І вся ця пропаганда лягає на підготовлений ґрунт. Адже, як показало нещодавнє дослідження соціологічної групи Левада-центр, російське суспільство само прагне бути обробленим існуючою путінською пропагандою, воно відмовилось від альтернативних джерел інформації, навіть користувачі інтернету прагнуть отримувати інформацію з федеральних каналів телебачення, особливо коли вона стосується України. «Це дуже серйозно, це не те, що журналісти маніпулюють суспільною свідомістю, сама суспільна свідомість кладе голову на стіл і вимагає цього, не хоче іншого. Цю ситуацію лікувати доведеться довго й складно» [4], – попереджають соціологи.

Для України реальність, що існує в сучасній Росії, є надто загрозливою. Не можна не погодитись з думкою Володимира Горбуліна про те, що російська культурна політика щодо України була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності вже у 90-х роках минулого століття. «Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки ЗМІ, але й культурно-розважальна індустрія. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної і культурної політики» [1].

Прагнення самоізоляції на фоні активних реваншистських настроїв робить сучасну Росію надзвичайно небезпечною не лише для України та для колишніх со-ветських республік, а й для усього сучасного світу. Адже експансіоністські настрої, пануючі в неомперії Кремля, цілком можуть не обмежитися Україною. Експансія – це спосіб існування імперій та розв’язування внутрішніх проблем. Тому і заперечення сьогодні колоніального минулого України є не лише науковою помилкою, але й над-звичайно небезпечною підставою для реального повернення у «імперію неколоніаль-ного типу».

Література:

1. Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни. – [Електронний ресурс]. – Ре-жим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokami_gotuvalasa
2. Кара-Мурза С. Г. Угрозы России. Точка невозврата. – М. Эксмо: Алгоритм, 2012. – 592 с.
3. Соколов Б.: «В Росії – знову культ тирана Сталіна, який розпочав жажливу війну і поклав 40 мільйонів людей». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/borys-sokolov-v-rosiyi-znovu-kult-tyrana-stalina-yakyy-rozpochav-zhahlyvu-viynu-i>
4. Цит. за: Оснач С. Ідіотизм чи русифікація? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/blogs/25014-idiotizm-chi-rusifikatsiya.htm>

Карпицкий Н.Н.

доктор философских наук, доцент
Луганский национальный аграрный университет
(Украина, г. Харьков)

Тарнопольская Г.М.

доктор философских наук
Томский институт бизнеса (Россия, г. Томск)

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА

Ключевые слова / Keywords: история / history, архетип / archetype, миф / myth, самореализация / self-realisation, поведение / behavior.

Исторически значимое поведение – это такое поведение человека, которое влияет на историю. Для краткости будем называть его историческим поведением. Соответственно и исторически значащий поступок будем называть историческим поступком.

История развивается лишь тогда, когда общество выходит из равновесия. Абсолютно равновесное общество стабильно, в нём ничего нового не происходит, и поэтому оно внеисторично. Общественные системы способны создавать самые разные животные от муравьев и до обезьян, но это системы вне истории. В отличие от муравьев обезьяны способны обучаться и передавать свои навыки другим обезьянам стаи. Если бы удалось отследить такого рода изменения, то тогда можно было бы говорить об истории обезьян, однако, если эти изменения и происходят, то столь медленно и незаметно, что говорить об истории обезьяньего общества не приходится.

Подобным образом человечество многие десятки тысяч лет пребывало в первобытном состоянии, и чтобы проследить историю первобытного общества, необходим огромный масштаб исторического времени, который был за пределами понимания первобытного человека. Однако современный человек способен наблюдать, как проявляются результаты его поступков в ближайшей исторической перспективе, что позволяет говорить об ускорении исторического времени.

Историческое поведение человека всегда нарушает равновесие в обществе, и тем самым вызывает исторические последствия. Историческое поведение следует отличать от общественного поведения. Например, поведение обезьян в стае носит общественный, но не исторический характер. Жители древних традиционных обществ не знали развития истории, так как в перспективе их восприятия невозможно было увидеть это развитие. В лучшем случае для них историей было описание отдельных событий, в которых, впрочем, не было ничего уникального. Например, древний египтянин мог видеть, что всё повторяется из года в год, из столетия в столетие. Для него история практически остановилась. Для того чтобы увидеть судьбу Египта в историческом развитии требуется значительно больший масштаб времени.

Время в мифологическом сознании архаических обществ циклично воспроизводило то, что происходило когда-то в мифологические времена. Поскольку во времени не раскрывалось ничего нового, то не могло быть исторического развития.

Коллективная память мифологического сознания «с трудом удерживает отдельные “индивидуальные” события и “подлинные” лица. Она функционирует посредством иных структур: вместо событий – категории, вместо исторических лиц – архетипы. Историческая личность уподобляется своему мифическому прообразу»[1, 62]. Человек, который воспроизводил в своём поведении мифологический архетип, закливал всякое движение истории на повторение одной и той же ситуации. Поэтому время в архаическом обществе понималось не исторично, а циклично.

Поведение, которое обусловлено мифологическими архетипами, стабилизирует жизнь общества и выводит его из потока истории в тихую гавань. Однако историческое поведение, наоборот, нарушает стабильность жизни, и даёт импульс движению общества. В современной культуре сосуществуют разные формы сознания – мифологическое и рациональное, циклическое и историческое. Поэтому современный человек оказывается перед выбором стратегии своего поведения – либо жить, выключаясь из истории, либо совершить исторический поступок и стать участником исторического развития. В зависимости от этого выбора возникают неожиданные повороты истории, когда, например, на протяжении десятилетий поколение людей никак себя исторически не проявляет, но в какой-то кризисный момент осознает историческую ответственность и радикально меняет ход истории.

История – это арена действия сил, которые люди не в состоянии до конца понять. Поэтому историческая наука не может прогнозировать дальнейшее развитие истории. Можно лишь построить теоретическую модель тех событий, которые уже произошли, и для этого в распоряжении историка имеются разные теоретические модели. Выбор теоретического подхода с одной стороны, должен быть релевантен описываемым историческим событиям, с другой стороны он во многом определяется субъективными предпочтениями самого историка. Однако невозможно моделировать будущее развитие истории, поскольку мы не знаем, какие события произойдут, и поэтому не можем знать, какую теоретическую модель необходимо выбрать для их описания.

История создается как историческим поведением людей, так и непостижимыми для человека историческими силами. Историческое поведение определяется картиной мира человека, и может быть успешным или неуспешным в зависимости от того, согласуется ли оно с действующими историческими силами или нет. Этим объясняется непредсказуемость истории. Даже в том случае, если в картине мира человека его исторический выбор обоснован и необходим, неконтролируемые и непостижимые силы истории могут разрушить все его планы на будущее.

Исторический поступок редко бывает человеку выгоден, так как для его совершения чаще всего приходится чем-то жертвовать. Однако существует одно сильнейшее побуждение к совершению исторического поступка, которое может перевесить и соображения утилитарной выгоды и даже жертву этой выгодой ради него. Это чувство причастности подлинному бытию, которое лежит в основе ощущения жизни.

Ощущение жизни или, иначе говоря, ощущение себя подлинно существующим, сообщает всякому переживанию человека самодостаточное удовлетворение, с которым несопоставимы никакие другие удовольствия. Если ощущение жизни ослабевает, то человек чувствует себя несчастным, а если усиливается, то он будет чувствовать себя

счастливым вопреки любым жизненным испытаниям. Ощущение жизни усиливается только тогда, когда человек чувствует внутреннюю причастность подлинному бытию и раскрывает эту причастность в своих поступках. В качестве такого подлинного бытия может выступать самость, собственная сущность, онтологически понимаемое Благо, богообщение, трансцендентальное основание долга и ценностей жизни. Причастность подлинному бытию может также раскрываться в исторических поступках. Для человека важно, что он прожил жизнь не просто так, но совершил что-то исторически значимое, поскольку понимание этого усиливает его ощущение жизни. Иногда участие человека в становлении истории столь значительно усиливает его ощущение жизни, что он становится готовым на самопожертвование.

Однако многие люди смирились с тем, что история идёт своим путём, и на этот ход они никак не могут повлиять. Такое отношение порождает чувство бессилия перед историей и ослабляет ощущение жизни. Будучи неспособными на исторический поступок, такие люди пытаются подменить историческое поведение имитацией, которая создавала бы иллюзию значимости жизни. Такая подмена осуществима по законам мифологического мышления. В мифологическом мышлении человек воспринимает значимым только то, что соответствует мифологическому архетипу, всё остальное случайно и не является по-настоящему реальным. «Мифы сохраняют и передают парадигмы – образцы, в подражание им осуществляется вся совокупность действий, за которые человек берет на себя ответственность. Силой этих служащих примерами прообразов, очевидцами которых были люди мифического времени, периодически воссоздаются космос и общество»[1, 30]. Соответственно и себя архаический человек воспринимал подлинно существующим только тогда, когда воспроизводил в своих поступках мифологический архетип. «Архаический человек не знает действия, которое не было бы произведено и пережито ранее кем-то другим, и притом не человеком. То, что он делает, уже делалось. Его жизнь – непрерывное повторение действий, открытых другими»[1, 33].

Современный человек оторван от мифологических архетипов древних мифологий. Он вынужден искать им замену в том случае, если чувствует собственную неспособность каким-либо другим способом быть причастным подлинному бытию. И тогда создаваемая современным телевидением реальность становится суррогатной заменой мифологической реальности.

Этим объясняется, почему люди, которые не смогли самореализоваться в жизни, придают такое значение показу их по телевидению, а если это невозможно, то гордятся, если случается встретиться с человеком, которого показывали по телевидению. Телевизионная реальность представляется им подлинным бытием, к которому они хотят приобщиться, чтобы хотя бы таким образом восполнить ощущение жизни.

В качестве суррогатной замены мифологических архетипов выступают транслируемые телевидением стереотипы поведения, которые овладевают такими людьми. Проваливаясь в иллюзорную реальность телевидения, человек окончательно утрачивает способность к историческим поступкам, тем самым превращаясь в безликого статиста исторических событий. Таких людей, как правило, большинство, и их отстраненность от истории определяет инерционное развитие общества, которое ведёт к деградации.

Однако в определённые периоды происходит спонтанное пробуждение массы людей, которые вдруг начинают заявлять о себе. Как правило, такого рода события непредсказуемы. В этот момент происходит спонтанное осознание готовности к настоящему историческому поступку, и это осознание начинает распространяться от одного человека к другому.

Люди начинают ощущать прикосновение к историческому времени, которое даёт столь яркое ощущение жизни, что по сравнению с ним меркнут все остальные суррогатные заменители, которые создавались телевидением и насаждаемой через телевидение идеологией. Под воздействием этого ощущения пассивный обыватель, который ранее не интересовался политикой и всегда стремился к спокойной жизни, вдруг изменяется. Он оказывается готовым жертвовать собой, идти на баррикады, потому что почувствовал в своей жизни что-то по-настоящему подлинное. Когда такое чувство захватывает многих людей, история изменяет свое направление.

Поддержание исторической активности требует двух факторов: чтобы люди видели в этом смысл и чтобы прилагали достаточно усилий. Со временем одни удовлетворяются достигнутым, другие разочаровываются в результатах своих поступков, при этом историческое поведение вызывает усталость от необходимости постоянных усилий, и тогда история снова переходит в своё инерционное русло.

Литература

1. Элиаде М. Космос и история. М.: Прогресс, 1987. 312 с.

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ ТА НАУКИ ЯК ФРАГМЕНТІВ КУЛЬТУРИ

Ключові слова: релігія, наука, культура, універсум, світовідношення.

Key words: religion, science, universe, culture, world-view.

Питання про співвідношення між релігією та наукою, про можливість єдності та узгодженості між ними чи неминучої розбіжності та взаємної боротьби належить до числа «вічних питань» людського духу. З особливою гостротою це питання постає перед свідомістю в епохи корінних зламів світоспоглядання, в епохи духовного збентеження та пошуків утраченої цілісності духовного життя.

Коли, як в наші дні людство засумувало за справжньою істинно релігійною вірою, будучи не в силах задовольнитись її сурогатами, і коли, з іншого боку, людство вже не може відректись від рефлексії, від раціональної перевірки та обґрунтування свого світоспоглядання, – в таку епоху питання співвідношення науки та релігії, суворо раціонального знання з безпосередньою життєвою цілісністю віри, постає для людства і кожної людини одним з найважливіших питань.

У свій час ті чи інші аспекти питання співвідношення релігії та науки розробляли видатні філософи та теологи. Серед них такі відомі імена як Д. Андреев, А. І. Введенський, А. Ф. Лосев, С. Булгаков, А. Н. Уайтхед, С. Л. Франк, Л. І. Шестов, М. Шелер та інші.

У нашій статті ми ставили перед собою мету окреслити ті грані та особливості двох форм виявлення людського духу, які складають підвалини їх конструктивного діалогу.

Порушуючи проблему співвідношення релігії та науки слід наголосити, що в нашій літературі тривалий час існувала надмірно спрощена оцінка релігійного знання і перебільшена гносеологічна та практична значимість науки. Це породило наївну ілюзію, згідно якої релігія вже майже готова відмовитись від своїх світоглядних засад, зійти зі сцени історії. Однак в останні десятиріччя намітилась стійка тенденція, з одного боку, до пожвавлення релігії, з іншого боку, до наростаючої критики на адресу науки.

Недарма в сучасному філософському аналізі науки досить значною є критика одностороннього сцієнтизму і виправдання незаслужено принижених позанаукових форм знання. Так, відомий сучасний філософ науки Дж. Холтон прийшов до висновку, що наприкінці минулого століття в Європі виник і поширюється рух, який проголосив банкрутство науки. Інший відомий філософ К. Фейєрабєнд переконаний у тому, що елементи нераціонального мають право на існування всередині самої науки.

Традиційна боротьба релігії та науки виявила ряд плідних ідей. Одна з цих ідей зводиться до того, що конфлікт між релігією та наукою вказує на існування в межах релігійної ідеології елементів знання, які можуть бути співставленні з положеннями та висновками науки. Разом з тим формування будь-якої розвиненої релі-

гійної системи передбачає асиміляцію значень та цінностей, норм та приписів, практичних навиків і теоретичних узагальнень, якими володіє людське співтовариство на певному етапі свого розвитку.

На основі вироблених людством знань складається картина світу, в якій власне релігійні ідеї переплітаються з філософськими, естетичними, етичними, природничонауковими та іншими уявленнями.

Протягом попереднього півстоліття здавалось, що висновки науки та релігійні вірування вступили між собою в явне протиріччя, вихід з якого можна було б знайти лише шляхом відмови або від вчення науки, або від релігійних доктрин. Беручи до уваги те значення, яке мають для людства релігія та наука, можна без перебільшення стверджувати що від вирішення питання про відношення між ними нинішнім поколінням залежатиме подальший хід історії. Адже у цьому випадку ми маємо справу з двома наймогутнішими загальними силами, які впливають на людей і протиставляють їх одне одному – силою наших релігійних інтуїцій і силою нашого потягу до точного спостереження та логічної дедукції.

Релігія є виявом одного з типів фундаментального досвіду людства, фрагментом людської культури. Як відомо, ще Платон на вершину своєї піраміди ідей поміщав не Істину, а Благо. Ідея Істини розміщувалась значно нижче, тому що шлях до блага – це не лише шлях істинного знання. Будь-яка культура ставить перед собою завдання досягнення блага, але кожна культура ставить його по-своєму.

Але оскільки культура неоднорідна, то різні фрагменти культури це завдання розуміють, ставлять і вирішують по-різному. В кожній культурі відбувається спір між різними шляхами, розуміннями, рішеннями.

Новий час, з якого починає свою історію сучасна наука, також займався цим.

Наука, як фрагмент культури Нового часу, запропонувала свій варіант рішення. Шлях до блага був указаний наукою через досягнення об'єктивної істини. Але чи означає це, що наука відмінила всі ті шляхи, які в Новий час були альтернативними, а тепер є девіантними, другорядними, маргінальними?

На наш погляд, прийшов час не розділяти культуру на магістральні та другорядні лінії розвитку, а намагатись віднайти можливості рівноправного діалогу всіх фрагментів культури. Непродуктивним є діалог, що починається з взаємної недовіри, взаємозаперечення. Установкою діалогу повинно бути взаємне розуміння, взаємна спільна мета, а саме – благо. Другорядним є питання яким саме шляхом йти: шляхом раціонального розмислу, дискурсу, експерименту чи невідомими нам шляхами, які пропонують релігія, окультизм, містика.

Віра протиставлялась знанню як інша форма світовідношення, і в цьому розумінні, як антизнання, за що й піддавалась жорстким нападкам з його боку. Малоплідний двобій релігії і науки сьогодні закінчується їх можливим союзом у якості двох відмінних між собою основ людського існування, але духовна віра не для всіх є духовною опорою життя і навряд лише апеляція до її традиційних форм може цілком задовольнити світоглядний запит людства в цілому.

Підставу для вирішення цього питання в дещо іншій площині дає концепція С. Франка. Він формулює її таким чином: «Незбагненне, по суті трансцендентне, не може бути розгадане, бо його «розгадати» означає раціонально визначати, а це суперечить самій його суті». [2,307].

Тим самим людина живе у двовимірному світі: тому, що даний їй у процесах пізнання і тому, що залишається незабагненим нею і не виключено, не може бути їй даним у пізнанні через обмеженість її існування простором, часом, в якому вона перебуває, і іншими особливостями людської буттєвості.

Перебування людини у незабагненому світі потребує форм долучення до нього, які мають позазнанієву природу. Це такі культурні феномени як релігія, окультизм, містика, які не мають пізнавального призначення, а являють собою інший спосіб долучення до універсуму. Людина здатна не лише відтворювати його таким, яким він постає перед нею в практично-діяльнісному відношенні, але й уявляти, вигадувати його, зображати у формах уяви і фантазії.

Уявлення спонукає пізнавальний пошук, приводить до проникнення у втаємничене, але не меншою мірою воно духовно конструє каркас зв'язку індивіда з Космосом.

В лоні культури вироблені різні форми долучення до незабагненого. До числа таких способів осягнення Всесвіту належать містичні стани. Це стан переживання причетності і проникнення у незабагненне. Типовою ознакою подібних форм є індивідуалізована неповторність і непідвладність визначеності.

Не вдаємось до конкретного аналізу містичних проявів саме тому що будь-який їх раціоналізований аналіз знищує сутність цієї форми. Вона невиразна та індивідуально неповторна. Єдине, що може сказати про неї філософія – констатувати її наявність, хоч в історії філософії відомі імена мислителів, що присвятили свою творчість аналізу саме цих форм. Це Я. Беме, М. Екхарт, Д. Андреев і інші.

Таємниця в людській буттєвості завжди індивідуально неповторна, не підлягає оприлюдненню і втіленню у формалізовані форми.

Значною мірою це має відношення до релігії, віри людини у вищу надприродну силу, Бога. Вона, до речі, наявна у переважній більшості філософських концепцій, у філософії Фоми Аквінського, Спінози, Гегеля, Бердяєва, Хайдеггера та інших.

Невір'я часто межує з невіглаством. Як зауважував О. Лосев: «Всі великі мислителі – слава людства – були істинно і глибоко віруючими людьми... Відомі слова Бекона, основоположника позитивної науки: «Трохи розуму, трошки філософії віддаляють від Бога, трохи більше філософії знову приводять до нього» [1, 478].

Таким чином, релігія не є сліпою вірою, пов'язаною з невіглаством, вона – тип фундаментального досвіду людства, одна з основ вияву людської буттєвості. В діалозі з іншими фрагментами людської культури – філософією та наукою – вона вибудовує каркас зв'язку індивіда з універсумом. Йдучи своїм шляхом конструювання світовідношення, в основі якого лежить індивідуалізована неповторність, особиста безпосередня причетність, релігія формує світовідношення, необхідне сучасній людині для визначення свого місця та перспектив розвитку в універсумі.

Література:

1. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 525 с.
2. Франк С.Л. Реальность и человек. – М.: Республика, 1997. – 479 с.

Tovmasyan G.R.

PhD in Economics,

Professor at Armenian

State University of Economics,

The Republic of Armenia

AGRITOURISM DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Abstract: *Agritourism is a type of vacation in which hospitality is offered on farms. Tourists take part in farm or village activities, such as animal and crop care, cooking and cleaning, handicrafts and entertainments. The article discusses agritourism definition and tourism industry development trends in the world and in the RA. It presents Armenian agritourism sphere and offers several steps to advance this type of tourism in Armenia.*

Keywords: Tourism, agritourism, rural tourism, rural communities, farms, hotel facilities.

According to the law of the Republic of Armenia “About tourism and tourist activities” tourism comprises the activities performed by citizens, travelling in the informative, recovery, sports, religious, professional, business, leisure and other purposes, from the place (country) of permanent residence to another place (country) mostly for a term up to one year without interruption [13].

One of the types of tourism is agritourism which has many definitions. We will present some of them:

- Agritourism is the type of tourism in which tourists take part in farm or village activities, such as animal and crop care, cooking and cleaning, handicrafts and entertainments [1].
- Agritourism “is a hybrid concept that merges elements of two complex industries – agriculture and travel/tourism – to open up new, profitable markets for farm products and services and provide travel experience for a large regional market [18].
- Agritourism helps preserve rural lifestyles and landscape and also offers the opportunity to provide “sustainable” or “green” tourism [7].
- Agritourism can be defined as a subset of rural tourism and “includes a range of activities, services and amenities provided by farmers and rural people to attract tourists to their area in order to generate extra income for their businesses” [3].

Agritourism is a part of rural tourism which can be defined as the “country experience” that encompasses a wide range of attractions and activities that take place in agricultural or non-urban areas. Its essential characteristics include wide-open spaces, low levels of tourism development, and opportunities for visitors to directly experience agricultural and/or natural environments [4; 5].

Agritourism is a type of vacation in which hospitality is offered on farms. This can include the opportunity to assist with farming tasks during the visit. Agritourism is often practiced in wine growing regions, as in Italy, France and Spain. In USA, agritourism is wide-spread and includes any farm open to the public at least part of the year. Tourists can pick fruits and vegetables, ride horses, taste honey, learn about wine, shop in gift shops and

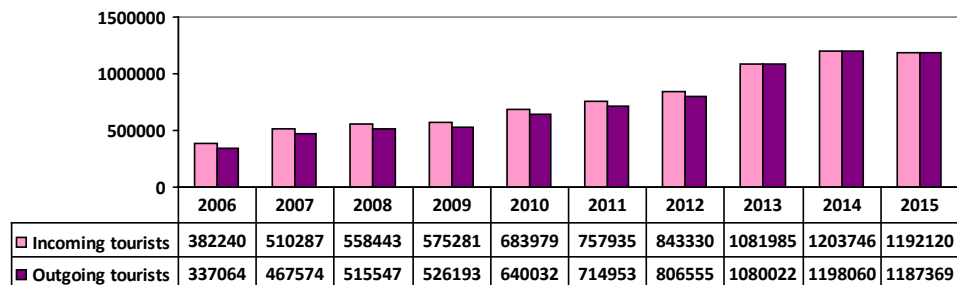

Fig. 1. Incoming and outgoing tourists, the Republic of Armenia, 2006- 2015 [11]

farm stands for local and regional produce or hand-crafted gifts, and much more. Each farm generally offers a unique and memorable experience suitable for the entire family. Agritourism is being developed as a valuable component of a business model to support many agricultural entities when the farm products they produce are no longer economically competitive otherwise [2].

Agritourism is very important for rural communities as it provides several advantages: income and employment, use of accommodation, rural activities, natural resource conservation, recreation and education.

Now we will analyze the statistics of the tourism sphere. International tourist arrivals reached 1,184 million in 2015 worldwide, a 4.4% increase over the previous year [5]. In 2014, travel for holidays, recreation and other forms of leisure accounted for just over half of all international tourist arrivals (53%). Some 14% of international tourists reported travelling for business and professional purposes and another 27% travelled for other reasons, such as visiting friends and relatives (VFR), religious reasons and pilgrimages, health treatment, etc. The purpose of visit for the remaining 6% of arrivals was not specified [17; 3, 5].

The total contribution of Travel & Tourism to GDP was USD 7,170.3bn (9.8% of GDP) in 2015, and is forecast to rise by 4.0% p.a. to USD 10,986.5bn (10.8% of GDP) by 2026. In 2015, the total contribution of Travel & Tourism to employment was 9.5% of full employment including jobs (283,578,000) indirectly supported by the industry. This is expected to rise by 2.5% p.a. to 370,204,000 jobs by 2026 (11.0% of total) [20; 1].

In Armenia tourism was announced as the main sector of economy. In 2015 1,192,120 tourists visited Armenia [8; 1]. The number of incoming and outgoing tourists is shown in the figure below.

Travel & Tourism (T&T) total contribution to GDP was AMD 660.9 bn (13.7% of GDP), T&T total contribution to employment was 12.2% of total employment (147,000 jobs) in 2015 in the RA [19; 11].

According to the Travel & Tourism Competitiveness Report 2015, published by the World Economic Forum within the framework of the Global Competitiveness and Risks team and the Industry Partnership Program for Aviation & Travel, Armenia was in the 89rd place among 141 countries (in 2013 it was in the 79rd). Spain was the top of the 2015 edition of the TCI global rankings for the first time, followed by France (2nd), Germany (3rd), the United States (4th), the United Kingdom (5th), Switzerland (6th), Australia (7th), Italy (8th), Japan (9th) and Canada (10th) [16; 5].

Table 1.

Accommodation services in the RA, 2013-2015 [12]

Type of service	2013		2014		2015	
	Volume of services, mln AMD	Number, unit	Volume of services, mln AMD	Number, unit	Volume of services, mln AMD	Number, unit
Accommodation services	17893.3	250	18937.0	286	22127.2	344
Included:						
Hotels	16113.3	195	16893.4	232	19849.9	287
Rest houses	697.3	22	1432.6	24	1868.6	26
Other objects of hotel facilities	1082.7	33	611	30	408.7	31

Armenia is ranked number one internationally in terms of population's access to clean drinking water and mobile network coverage and is at the bottom in the list in terms of the number of HIV-infected people. Armenia is also the 38th in terms of safety, 48th in terms of health care, 71st in terms of quality of human resources, 112nd in terms of ease of finding skilled employees, 73rd in terms of tourism services infrastructure, 77th in terms of price affordability, 83rd in terms of international openness, 92nd in terms of aviation infrastructure, 99th in terms of cultural resources and business travels, 117th in terms of effectiveness of marketing to attract tourists, 80th in terms of quality of roads, 125th in terms of quality of the natural environment [16; 79]. Despite the decline of Armenia's position, there are some positive developments in the competitiveness of the tourism sector, particularly in terms of numbers of hotel rooms and the number of ATMs accepting Visa cards. The comprehensiveness of tourism data, price parity and fuel price indicators have improved.

Armenia is rich in majestic mountains and plains, meadows, broad-leaved forests, botanic parks, plant and animal life. There are many agricultural festivals and farmer's fairs which attract tourists to Armenian villages. Thanks to this, ecotourism and agritourism are becoming more and more popular. Every year food festivals are organized in Armenia such as:

- Dolma festival in Musaler, Armavir region,
- Barbeque (khorovats) festival in Akhtala, Lori region,
- Wine festival in Areni, Vayots Dzor region,
- Gata festival in Khachik, Vayots Dzor region [14].

Besides, agricultural food fairs are organized as well and citizens can buy fruits or vegetables from villagers.

There are 866 rural communities in Armenia [6]. Total de jure population in Armenia is 3010.6 thousand people in Armenia, from which rural population counts 1097.7 thousand people [9; 24]. Gross agricultural output by farms counted 993.5 bln AMD in 2014 in the RA (19.7% of the GDP of Armenia), 97.2% of which was the output of household's plots [10; 290].

The number of hotel facilities was 344 in the RA in 2015, which included hotels, hostels, resorts, rest houses, etc. Their volume of services was counted 22127.2 mln AMD.

In the capital of Armenia, Yerevan the number of hotel facilities was 74 in 2015 with more than 4000 accommodation capacity [15]. So 270 hotel facilities were in 10 regions of the country.

Agritourism development will contribute to the advancement of rural areas as well. Armenia is rich in historical, cultural, religious monuments, resort resources and based on those types of tourism, agritourism is capable of being developed as well, as tourists, while visiting to historical, cultural monuments in the regions of Armenia, are likely to stay at rural places. Armenian hospitality and rich cuisine also have a deep impact on agritourism development, as tourists like to taste agricultural food and dishes at rural places. Agritourism is a kind of cheap rest, as hotel facilities in regions cost less than in the capital. Besides, fresh air and climate, nature and healthy food are attractive factors.

However, there are several obstacles that hinder the agritourism development. We offer the following steps in order to eliminate them and advance agritourism in Armenia:

To process and implement agritourism industry development program in the RA,

To develop main routes and a tourism plan for an agritourist by tourism agencies,

To improve the roads in the regions and villages so that the villages become more hospitable,

To increase the effectiveness of marketing performance by using a large set of marketing tools (also e-marketing) presenting the country's agritourism assets, agricultural festivals, rich agricultural products and rural hospitality abroad,

To improve the price competitiveness index by the indicators of ticket taxes, airport charges,

To offer bed and breakfast services in farms,

To increase the conservation of the environment and natural resources,

To advance air transport, ground and tourist service infrastructures,

To organize training and information workshops according to international practice for farmers who offer agritourism activities, etc.

Thus, the above mentioned steps will help to improve agritourism sphere in Armenia.

References

1. Agritourism, URL: <http://www.dictionary.com/browse/agritourism>
2. Agritourism in Europe, URL: <http://agritourism.eu/>
3. Gannon, A. (1994). Rural Tourism As A Factor In Rural Community Economic Development For Economies In Transition. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 2(1 + 2), 51–60p.
4. Humaira Irshad, RURAL TOURISM – AN OVERVIEW, 2010, URL: [http://www1.agric.gov.ab.ca/\\$Department/deptdocs.nsf/all/csi13476/\\$FILE/Rural-Tourism.pdf](http://www1.agric.gov.ab.ca/$Department/deptdocs.nsf/all/csi13476/$FILE/Rural-Tourism.pdf)
5. International tourist arrivals up 4% reach a record 1.2 billion in 2015, URL: <http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015>
6. Local self-government system, URL: <http://mta.gov.am/en/the-lsg/>
7. Privitera, D. (2010), The Importance of Organic Agriculture In Tourism Rural, In *Applied Studies In Agribusiness and Commerce (Apstract)*, Vol. 4, No.1-2, 59-64 p.
8. "Socio-Economic Situation" of the RA 2015, p. 1, National Statistical Service of the Republic of Armenia, (in Armenian). http://www.armstat.am/file/article/sv_01_15a_421.pdf
9. Statistical yearbook of Armenia 2015, p. 24, URL: <http://armstat.am/file/doc/99493598.pdf>
10. Statistical yearbook of Armenia 2015, p. 290, URL: <http://armstat.am/file/doc/99493653.pdf>

11. The data are based on the analysis about “Socio-Economic Situation” of the RA by the National Statistical Service of the Republic of Armenia for 2007-2016 years, (in Armenian), URL: www.armstat.am
12. The data are based on the analysis of documents of the National Statistical Service of the RA, URL: www.armstat.am
13. The law of the Republic of Armenia “About tourism and tourist activities”, Article 2, 2003, (in Armenian)
14. Tourism, Ministry of Economy of the RA, URL: <http://mineconomy.am/arm/39/gort-saruyt.html>
15. Tourism, URL: <https://www.yerevan.am/am/tourism/>
16. Travel and Tourism Competitiveness Report 2015, URL: http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf
17. UNWTO Tourism highlights, 2015, URL: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>
18. Wicks, B. E & Merrett, C. D. (2003). Illinois Institute for Rural Affairs, Agritourism: An economic opportunity for Illinois, Rural Research Report, Vol.14, No.9, 1-8p.
19. WTTC Travel & Tourism Economic Impact Armenia 2015, URL: <http://www.wttc.org>
20. WTTC Travel & Tourism Economic Impact World 2016, URL: <http://www.wttc.org>

